

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

магістра

на тему **«ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ
ВИКЛАДАЧІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ»**

Виконав: студент 2 курсу, групи 8.0112
спеціальності 011 «Освітні, педагогічні науки»
освітньо-професійної програми
«Педагогіка вищої школи» В. С. Баєв

Керівник: доцент кафедри педагогіки та
психології освітньої діяльності, доцент,
к.пед.н. _____ Т. П. Голованова

Рецензент: професор кафедри педагогіки та
психології освітньої діяльності, професор,
д.пед.н. _____ Г. В. Локарева

Запоріжжя

2023

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра педагогіки та психології освітньої діяльності
Рівень вищої освіти магістерський
Спеціальність 011 «Освітні, педагогічні науки»
Освітньо-професійна програма «Педагогіка вищої школи»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

« ____ » _____ 2023 р.

**ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТУ**

Баєву Вадиму Сергійовичу

1. Тема роботи: «Формування правової компетентності майбутніх викладачів закладів вищої освіти»

керівник роботи Голованова Т. П., к. пед. н., доцент

затверджена наказом ЗНУ від «26» вересня 2023 року № 1505-с

2. Строк подання студентом роботи: _____

3. Вихідні дані до роботи: аналіз філософської, психологічної, педагогічної, юридичної та історичної літератури

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) розглянути та дати загальну характеристику поняття права культура; проаналізувати функції та види правової культури; визначити проблеми формування правової культури студентської молоді; охарактеризувати педагогічні умови формування правової культури студентів університету; провести експериментальне дослідження на стан сформованості правової культури студентів університету.

5. Перелік графічного матеріалу: 6 таблиць і 4 рисунка з результатами дослідження.

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали консультанта	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Голованова Т. П.	23.10.22 р.	23.10.22 р.
Розділ 1	Голованова Т. П.	11.01.23 р.	11.01.23 р.
Розділ 2	Голованова Т. П.	04.05.23 р.	04.05.23 р.
Висновки	Голованова Т. П.	16.10.23 р.	16.10.23 р.

7. Дата видачі завдання: _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ п/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	жовтень-листопад	виконано
2	Робота з науковими джерелами	листопад	виконано
3	Написання вступу роботи	грудень	виконано
4	Написання першого розділу	січень-березень	виконано
5	Написання другого розділу	травень-вересень	виконано
6	Написання висновків	жовтень	виконано
7	Оформлення роботи	жовтень	виконано
8	Рецензування	листопад	виконано
9	Захист	грудень	

Студент _____ Баєв В. С.

Керівник роботи _____ Голованова Т. П.

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ Козич І. В.

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 73 с., 4 рисунка, 6 таблиць, 50 джерел, 2 додатки.

Мета дослідження: всебічне, об'єктивне дослідження поняття, функцій та видів правової культури студентів університету в процесі навчання.

Об'єкт дослідження: правова культура студентів університету як специфічної соціальної спільноти і учасника суспільно-політичних та правових процесів.

Предмет дослідження: педагогічні умови та процес формування правової культури студентів університету.

Методи дослідження: теоретичні: аналіз філософської, психологічної, педагогічної, юридичної та історичної літератури з питань формування правової культури студентів університету; емпіричні: анкетування і тестування студентів, викладачів, бесіди з ними; моделювання різних правових ситуацій з метою визначення рівнів сформованості правової культури; спостереження і аналіз занять, спрямованих на перевірку ефективності різних варіантів програм з правової культури; педагогічний експеримент.

Теоретичне значення дослідження полягає в систематизації поняття правової культури; розробці занять у вигляді тренінгу з урахуванням особливостей соціально-педагогічної діяльності.

Практичне значення дослідницької роботи: розроблені та апробовані заняття у вигляді тренінгів та брейн-рингів, які спрямовані на підвищення правової культури майбутніх соціальних педагогів і можуть бути включені в навчальний процес ЗВО для підготовки бакалаврів за спеціальністю «Соціальна педагогіка». Матеріали тренінгу та брейн-рингу можуть бути використані викладачами закладів вищої освіти та адаптовані для студентів інших спеціальностей.

КУЛЬТУРА, ПРАВОВА КУЛЬТУРА, ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ,
ПРАВОВА СВІДОМІСТЬ, ФОРМУВАННЯ.

SUMMARY

Baiev V. S. Formation of Legal Competence of Future Teachers of Higher Education Institutions.

The qualification work consists of an introduction, 2 parts, findings, a list of references (50 items).

Today, in the conditions of modern Ukrainian society, the question of legal education of its citizens arises, not only the population group that is directly engaged in labor activities in the country, but first of all the students who will improve it in the future. Legal education is gaining special importance today, because it is directly related to the unstable and difficult situation in the country.

Legal culture becomes one of the leading components of the professional competence of the future specialist. Today's society is accustomed to the idea that legal culture or legal competence is inherent only to lawyers who have a direct legal education and have continuously studied law for five years, and therefore are competent specialists to whom it is possible to turn in the future.

The purpose of the research: a comprehensive, objective study of the concept, functions and types of legal culture of university students in the process of education.

The research tasks:

- 1) consider and give a general description of the concept of legal culture;
- 2) to analyze the functions and types of legal culture;
- 3) identify the problems of forming the legal culture of student youth;
- 4) to characterize the pedagogical conditions for the formation of the legal culture of university students;
- 5) to conduct an experimental study on the state of formation of the legal culture of university students.

The object of the study: the legal culture of university students as a specific social community and a participant in socio-political and legal processes.

The subject of the study: pedagogical conditions and the process of forming the legal culture of university students.

Part 1 “Theoretical foundations of formation of legal culture of university students” the concept was analysed and a general description of legal culture was given, the functions and types of legal culture were considered, the problems of forming the legal culture of student youth were identified.

Part 2 “Experimental study of pedagogical conditions of formation of legal culture of university students” the pedagogical conditions for the formation of the legal culture of university students were defined, an experimental study was conducted and its results were analysed.

Classes in the form of trainings and brain-rings have been developed and tested, which are aimed at improving the legal culture of future social pedagogues and can be included in the educational process of higher education institutions for the preparation of bachelors in the specialty “Social pedagogy”. Training and brain-ring materials can be used by teachers of higher education institutions and adapted for students of other specialties.

Keywords: culture, legal culture, legal education, legal awareness, formation.

ЗМІСТ

Вступ.....	8
Розділ 1. Теоретичні основи формування правової культури студентів університету.....	11
1.1. Поняття та загальна характеристика правової культури.....	11
1.2. Функції та види правової культури.....	22
1.3. Правова соціалізація та правове виховання як процес формування правової культури.....	39
1.4. Проблеми формування правової культури студентської молоді.....	49
Розділ 2. Експериментальне дослідження педагогічних умов формування правової культури студентів університету.....	55
2.1. Педагогічні умови формування правової культури студентів університету.....	55
2.2. Методика проведення експериментального дослідження.....	57
2.3. Аналіз результатів експериментального дослідження.....	74
Висновки.....	78
Список використаних джерел.....	81
Додатки.....	85

ВСТУП

Актуальність дослідження. На сьогоднішній день в умов сучасного українського суспільства постає питання правової освіченості її громадян, не тільки ту групу населення яка безпосередньо займається трудовою діяльністю в країні, а насамперед студентів, які в майбутньому будуть вдосконалювати її. Правова освіта набуває особливого значення вже сьогодні, бо це безпосередньо пов'язано з нестабільною та тяжкою ситуацією в країні.

Правова культура стає однією з провідних складових професійної компетенції майбутнього спеціаліста. Сьогоднішнє суспільство звикло з думкою, що правова культура, або правова компетентність властиві лише юристам, які мають безпосередню юридичну освіту та впродовж п'яти років безперервно вивчали право і тому є компетентні спеціалісти, до яких є можливість звернутися в майбутньому.

Сучасному суспільству необхідні соціально активні, творчі, та юридично компетентні спеціалісти, які розуміють соціальну цінність права та позитивно ставляться до прав дітей та людей.

Рівень правової культури студента свідчить не лише про його пізнання в галузі права та правову компетентність, але розкриває його загальний культурний рівень як майбутнього спеціаліста у тій чи іншій галузі.

Теоретико-методологічні проблем формування правової культури розглядалися в працях вітчизняних вчених С. Алексєєва, Т. Акімової, В. Бабаєва, А. Венгерова, А. Долгової, А. Іваннікова, В. Кудрявцева, М. Марченко, М. Матузова, А. Малько, О. Мартишина, Л. Морозової, К. Науменкової, Т. Почтар, О. Певцової тощо.

Серед зарубіжних дослідників слід зазначити таких авторів як Дж. Берман, Е. Аннерс, Ф. Джентіле, Йохан Ф. Брейнсма, Л. Фрідман, К. Осаке та інші.

Мета дослідження: всебічне, об'єктивне дослідження поняття, функцій

та видів правової культури студентів університету в процесі навчання.

Об'єкт дослідження: правова культура студентів університету як специфічної соціальної спільноти і учасника суспільно-політичних та правових процесів.

Предмет дослідження: педагогічні умови та процес формування правової культури студентів університету.

Задачі дослідження:

1. Розглянути та дати загальну характеристику поняття правова культура.
2. Проаналізувати функції та види правової культури.
3. Визначити проблеми формування правової культури студентської молоді.
4. Охарактеризувати педагогічні умови формування правової культури студентів університету.
5. Провести експериментальне дослідження на стан сформованості правової культури студентів університету.

Методи дослідження :

- теоретичні: аналіз філософської, психологічної, педагогічної, юридичної та історичної літератури з питань формування правової культури студентів університету;
- емпіричні: анкетування і тестування студентів, викладачів, бесіди з ними; моделювання різних правових ситуацій з метою визначення рівнів сформованості правової культури; спостереження і аналіз занять, спрямованих на перевірку ефективності різних варіантів програм з правової культури; педагогічний експеримент (констатувальний і формувальний).

Теоретичне значення дослідження полягає в систематизації поняття правової культури; розробці занять у вигляді тренінгу з урахуванням особливостей соціально-педагогічної діяльності.

Практичне значення дослідницької роботи: розроблені та апробовані заняття у вигляді тренінгів та брейн-рингів, які спрямовані на підвищення правової культури майбутніх соціальних педагогів і можуть бути включені в

навчальний процес ЗВО для підготовки бакалаврів за спеціальністю «Соціальна педагогіка». Матеріали тренінгу та брейн-рингу можуть бути використані викладачами закладів вищої освіти та адаптовані для студентів інших спеціальностей.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ УНІВЕРСИТЕТУ

1.1. Поняття та загальна характеристика правової культури

Для розкриття сутності зазначеної проблеми необхідно розглянути вихідні передумови і принципи формування теорії правової культури, проаналізувати останню як об'єкт вивчення, визначити типи знань про цей об'єкт, коло досліджених питань правових культурологічних знань, зупинитися на існуючих концепціях і підходах. Мова піде не стільки про конкретні явища правової культури, скільки про узагальнену характеристику процесу формування знань щодо правових культурних цінностей, аналіз тієї системи засобів, завдяки якій реалізуються цінності в умовах становлення громадянського суспільства і правової держави. Звернувшись до огляду сучасної культури, можна відразу зауважити і, що сьогодні, напевно, важко знайти інше явище, яке б породило таку кількість суперечливих тлумачень й інтерпретацій, як культура.

В той же час соціологічні і філософські дослідження, які мають відношення до питання, що розглядається, дозволяють визначити головні напрями правової культурології, зосередити увагу на динаміці всього соціального організму правової культури.

Наукові погляди на культуру дають можливість звести її до трьох груп:

- антропологічної;
- соціологічної;
- філософської.

При антропологічному аналізі культура розуміється як сукупність всіх благ, що створені людиною, на відміну від природних.

Соціологічний підхід трактує її у вигляді суми духовних цінностей: тут

культура виступає як компонент суспільного життя. І, нарешті, при філософському погляді культура розглядається серед явищ, які виділяються чисто аналітично, не пов'язано з суспільним розвитком.

Позитивні якості антропологічного підходу полягають в широті аналізу, оскільки культура розглядається як прояв найрізноманітніших сфер суспільного життя. Наприклад, при порівнянні з доволі розповсюдженою і сьогодні практикою вузького і в більшості випадків ситуаційного вживання понять «культура» і «правова культура». Проте при такому підході зустрічаємося з серйозними недоліками. Зокрема, він орієнтований лише на сумарну, механічну фіксацію, об'єктивовану у відповідних продуктах результатів людської діяльності.

Окрім того, характеризуючи ці результати як цінності, пропонований погляд не дозволяє сформулювати чіткі критерії для визначення того, що слід вважати цінностями. Обмежуючись даною точкою зору, неможливо виділити правові цінності, без яких неможливо зрозуміти правову культуру.

Відіграючи позитивну роль в процесі розвитку ціннісних уявлень про культуру, зазначений підхід повинен бути доповнений двома іншими способами аналізу даного явища. Один з них реалізується в усвідомленні культури як процесу творчої діяльності, інший – як специфічного способу людської праці. В першому випадку культура аналізується через процеси духовного виробництва, функціонування і удосконалення людини. Прихильники другої концепції пропонують загальну модель культури як універсального явища суспільного життя. Різні цілі, досягнути яких прагнули представники кожної з цих позицій, обумовили як особливості наукових пошуків, так і своєрідність практичної орієнтації. Особистісний план аналізу культури закономірно визначив тяжіння до аксіологічного підходу – першочергова увага у сфері ідеології, людяності. Особистісний план розгляду культури, на наш погляд, закономірно обумовив основні напрями української культурології, стимулював дослідження проблеми правової культури особи. Прихильники третьої концепції культури як універсального суспільного життя

зосередили свою увагу на аналізі функціонування і розвитку всього соціального організму. Цей підхід дозволяє глибше усвідомити суть культурологічного феномену в творчій діяльності людини. Розгляд культури через призму творчої діяльності характерний для авторів, які спеціально займаються проблемами особи. Зроблений висновок, на нашу думку, має методологічне значення для розуміння правової культури особи. Він орієнтований на виділення двох параметрів правової культури – творчого й особистісного, завдяки яким встановлюються критерії виокремлення правової культури з поміж всього комплексу соціального життя. Такий підхід дає можливість охарактеризувати правову культуру через міру гуманізації людини і суспільства, і відповідно, виділити правову культуру особи і правову культуру суспільства [41].

Культура – це загальний спосіб існування людини, її діяльності та об'єктивований результат цієї діяльності. Продуктами культури є уявлення про добро і зло, звичаї, знаряддя праці, засоби комунікації та ін. Культура – соціально нормативна, а її норми – історично первинні, основа всіх інших нормативних систем: релігії, моральності, естетики, права. Право, як мораль і релігія, є інститутом культури, визначається її змістом. Усі юридичні норми є нормами культури, однак не всі норми культури перетворюються на юридичні норми. Суспільство добирає культурні норми з настановою на включення їх до права. До числа відібраних потрапляють ті культурні норми, що мають найбільшу значущість для всього суспільства, виконання загально-соціальних завдань держави. Не можуть перетворитися на право ті правила поведінки, що не стали нормою культури. Право – частина соціальної культури, яке визначає один з її видів – правову культуру.

Правова культура тісно пов'язана з загальною культурою народу, ґрунтується на її засадах, служить відображенням рівня її розвитку. Формування правової культури не є відокремленим процесом від розвитку інших видів культури – політичної, моральної, естетичної. Це комплексний процес, їх поєднує спільність завдання – створення морально-правового клімату в суспільстві, який би гарантував особі реальну свободу поведінки в поєднанні

з відповідальністю перед суспільством, забезпечував її права, соціальну захищеність, повагу її гідності, тобто поставив би людину в центр економічних, соціальних, політичних, культурних процесів.

Тісна взаємодія і взаємозв'язок проявляються між правовою і моральною культурою. Оцінка правових явищ, здійснювана правосвідомістю, є не тільки правовою, а й їх моральною оцінкою, визначенням їх відповідності моралі суспільства. Тому будь-які порушення законності, ігнорування законних прав і інтересів особи, недодержання вимог справедливості при вирішенні питань про юридичну відповідальність завжди розглядаються як аморальні явища. У свою чергу, правова культура справляє зворотний вплив на моральну культуру. Вона служить необхідною умовою формування високих моральних якостей громадянина. Знання і розуміння сутності і соціального призначення правових явищ – права, правосуддя, законності, правової відповідальності, непохитна переконаність у необхідності суворого додержання норм права сприяють зміцненню у свідомості людини основних принципів і категорій моралі [39]

Правова культура формується на менталітеті певного народу, а тому може розглядатися як один з критеріїв ідентифікації національних правових систем.

Кращому пізнанню такого складного феномену, як правова культура, сприяє її типологізація. Типологія як метод наукового пізнання передбачає виділення всіх існуючих правових культур як самостійних одиниць та їх наступне згрупування за допомогою певного узагальненого типу. В рамках кожного типу можна потенційно виділяти ще й види та підвиди. В літературі традиційно прийнято виділяти такі типології правової культури.

Залежно від історичного типу держави і права (в рамках формаційного підходу до їх поділу) можна виділити правову культуру рабовласницького, феодального, буржуазного, соціалістичного та постіндустріального суспільств. Кожний з цих типів характеризується своїми специфічними особливостями.

Так, у період рабовласництва через юридичні та міфопоетичні тексти в правову культуру проникли найбільш сталі та глибинні міфологічні образи і

уявлення стародавніх людей про порядок і його порушення, про правду і кривду, гармонію і дисгармонію тощо, тобто все те, що можна оцінювати як своєрідний доправовий матеріал, на якому формувалися правові традиції. Правовій культурі цього типу в цілому притаманне змішування норм звичаєвого права, моралі та релігійних приписів. Разом з тим саме в цей період розробляється вчення про верховенство закону, необхідність підкорення йому.

Правова культура феодального типу формувалася під впливом релігії, звичаїв і ритуалів. Біблійні тексти мали силу закону. В судочинстві часто застосовувався «божий суд», який насправді означав перемогу сильнішого над слабкішим. Право не розглядалося як однакова для усіх міра свободи і рівності.

Характерними рисами буржуазної правової культури стали визнання, законодавче закріплення та гарантування основних прав і свобод людини; розроблення теорії правової держави; запровадження конституції як основного закону держави і визнання її верховенства в системі нормативно-правових актів; обґрунтування ідей стосовно верховенства права і незалежності суду тощо.

Для соціалістичного типу правової культури характерні заперечення цінності права, сприйняття його лише як засобу забезпечення волі, а подекуди – сваволі держави (керівництва правлячої партії). Ще однією визначальною рисою цього типу культури була ідеологізація правової системи, проявом чого стали запровадження офіційної панівної ідеології з одночасним запереченням плюралізму, свободи слова, думки і віросповідання; відданість проведенню різного роду політичних кампаній та театралізованих «судових» процесів над «ворогами» народу; використання законодавства, зокрема конституції, для пропаганди комуністичної ідеології; використання партійним керівництвом правоохоронних та судових органів для боротьби з інакомислячими та здійснення політичних репресій тощо.

Правовій культурі постіндустріального суспільства притаманні особлива повага до прав і свобод людини і громадянина, їх реальне забезпечення і гарантування, розроблення ефективних механізмів їх захисту; створення

досконалого за формою і змістом законодавства; високий рівень правової науки, її залучення до правотворчого процесу; реальне забезпечення незалежності суду, його ефективна робота тощо.

Оскільки правову культуру визнають одним з визначальних чинників становлення і розвитку правових систем, які на підставі схожості у змісті права і зовнішніх формах його виразу, юридичної практики, правової ідеології прийнято об'єднувати у відповідні сім'ї (типи), можна виділити романо-германську, англо-американську, традиційно-релігійну (мусульманську, індуську, іудейську та ін.) типи правової культури. Як особливі типи в рамках даної класифікації можна виокремити також міжнародну правову культуру і правову культуру Європейського Союзу.

Виділення міжнародної правової культури як самостійного типу пов'язано з тим, що на даному рівні розробляються універсальні правові цінності (загальновизнані правові стандарти, зразки, еталони, принципи, норми, процедури та ін.), які мають глобальний характер і тією чи іншою мірою впливають на розвиток усіх правових систем світу.

Започаткований після Другої світової війни європейський інтеграційний процес призвів до формування Європейського Союзу як над національної організації влади, право котрого утворює самостійну відносно як правових систем його держав-членів, так і міжнародного права правову систему. Поступово формується система цінностей, які, з одного боку, вбирають у себе все позитивне з національних правових культур, а з другого формують спільний для усіх держав-членів культурно-правовий простір. Об'єднані в одній організації, правові системи держав-членів Європейського Союзу перебувають у процесі безперервної культурної взаємодії. В правові культури деяких країн потрапляють компоненти інших правових культур: юридичні тексти, процедури, правові конструкції, що дозволяє більш повно оцінити власний правовий досвід, а також відкриває нові можливості щодо вдосконалення окремих елементів власної правової системи. Разом з тим слід відзначити, що як би активно не формувалася загальноєвропейська правова

культура, цей процес не призвів до розчинення національних правових культур і в принципі не має такої мети. На сьогодні зберігаються ідентичність національного права, стиль правового мислення, традиції, мотиви і підходи до правового регулювання, а відтак, і самобутність правової культури кожної країни.

Залежно від рівня і глибини пізнання правових явищ, їх використання в правовій поведінці (діяльності) прийнято виділяти буденну (масову), професійну та теоретичну (наукову) правову культуру.

Буденна правова культура притаманна широким верствам населення.

Головне місце в її змісті посідають традиційні цінності, правові стереотипи, настанови, звичаї та звички. Вона формується на основі власного життєвого досвіду і емпіричних знань про чинне право та інші правові явища. На її формування впливають засоби масової інформації, а також установи освіти, де надаються, як правило, найбільш елементарні про правову дійсність. Буденна правова культура здатна включати як прогресивні, так і консервативні чи навіть негативні погляди та настрої з приводу права. Всі правові проблеми, які зрештою призводять до зміни правової культури, як правило, визрівають саме в цьому типі і вже потім усвідомлюються, узагальнюються, систематизуються і раціоналізуються на рівні професійної та теоретичної правової культури.

Професійна правова культура базується на здобутих унаслідок одержання спеціальної юридичної освіти правових знаннях, практичних навичках і вміннях, особистій майстерності, що пов'язані з конкретним юридичним фахом. Про рівень професійної правової культури свідчитиме відповідний кваліфікаційний титул (ранг, категорія).

Однак слід розрізняти формально визначену кваліфікацію, яка документально відображається у дипломах, атестатах, сертифікатах, і реальну правову кваліфікацію, яка, крім здобутих теоретичних і навчальних знань, передбачає ще й існування належного особистого професійного досвіду, сформованого під час конкретної юридичної практики. Високий рівень

професійної правової культури визначає гармонійне узгодження цих засад.

Професійний тип правової культури залежно від специфіки професійної діяльності може бути поділений на такі види, як судова, прокурорська, слідча, нотаріальна, адвокатська, пенітенціарна правова культура.

Носіями теоретичної (наукової) правової культури, як правило, є юристи-науковці та викладачі юридичних вищих навчальних закладів. Цьому типу правової культури відповідають теоретичний рівень правової свідомості, а також наявність навичок, умінь, що використовуються їх носіями у творчій діяльності з удосконалення чинного законодавства, правозастосовної практики, інтерпретаційно-правової діяльності.

Деякі науковці поряд з теоретичною правовою культурою окремо виділяють ще й елітарну правову культуру як сукупність правових знань, цінностей, ідеалів, настанов, грамотного розуміння і здійснення правових приписів. Даний тип правової культури притаманний небагатьом юристам-науковцям та юристам-практикам. Носіями елітарної правової культури в Стародавньому Римі були видатні юристи Ульпіан, Гай, Модестіан та ін., фрагменти з праць яких були широко подано у Дігестах Юстиніана [34, с. 550-553].

Правова культура є однією з форм прояву правосвідомості, яка являє собою, як вже зазначалося, особливий різновид загальної культури народу. Правова культура складається з духовних і матеріальних цінностей, які належать до правової дійсності. Формування правової культури не є відокремленим процесом від розвитку інших видів культури, вона обумовлюється історичними, соціально економічними, політичними умовами, які об'єктивно складаються у суспільстві ступенем гарантованості державою та громадським суспільством прав і свобод людини.

Основними показниками рівня правової культури вважаються:

- 1) досягнення якісного стану юридичної охорони та захисту прав і свобод людини і громадянина;
- 2) ступень провадження у практику суспільного і державного життя

принципів верховенства права і закону;

3) рівень правосвідомості громадян та посадових осіб, тобто ступень засвоєння ними цінностей права, знання права, їх переконаність діяти згідно вимог правових приписів;

4) якість системи законодавства, яка характеризується науковою обґрунтованістю, демократичною і гуманістичною спрямованістю, справедливістю, відсутністю прогалин і внутрішніх суперечностей правових приписів, використання оптимальних методів і способів регулювання правових відносин тощо;

5) стан законності у суспільстві, тобто закріплення вимог законності у системі законодавства, реалізація їх здійснення, а також функціонування у державі системи правової освіти та правового виховання населення;

6) рівень ефективності роботи правозахисних, зокрема правоохоронних органів та їх посадових осіб;

7) стан розвитку юридичної науки, залучення вчених-юристів до розробки проектів нормативно-правових актів і удосконалення їх змісту, програм боротьби зі злочинністю тощо, застосування передового правового досвіду інших країн [43, с. 178-179].

З вище зазначеного показується тісний зв'язок правової культури з загальним поняттям «культура».

В. Сальников вважає, що структурними елементами правової культури виступають компоненти юридичної дійсності в їх особливому ракурсі еталонів поведінки: право, правосвідомість, правові відносини, законність і правопорядок, правомірна діяльність суб'єктів. Що ж стосується її змісту, то ним охоплюється не просто правосвідомість, законність і т.п., а й характер, рівень, ступінь їх розвитку, тобто те, що дає їм даний етап розвитку цивілізації, суспільного прогресу.

А. Семітко вважає, що елементами (підсистемами) правової культури є певні ступені правового розвитку таких компонентів системи правового життя суспільства, як:

- 1) правові тексти (акти-документи і тексти, що мають юридичний зміст);
- 2) правова діяльність (теоретична і практична);
- 3) правова свідомість (включаючи когнітивний, емоційний і настановний його компоненти);
- 4) суб'єкти – носії правової культури (суспільство, класи, нації, народності, колективи, окремі індивіди) [35].

Узагальнюючи та загально характеризуючи правову культуру з нашої точки зору необхідно визначитись термінологічно.

Ю. Битяка та доц. І. Яковюка дають таке визначення правовій культурі. Правова культура – це система позитивних проявів правової дійсності, що концентрує в собі досягнення юридичної науки і практики. Вона виступає внутрішньою духовною стороною правової системи і пронизує правосвідомість, право, правовідносини, законність і правопорядок, правотворчу, правозастосовну та інші види правової діяльності [27, с. 11].

М. Цвіка та О. Петришина під правовою культурою розуміють якісний стан правового життя суспільства, який характеризується досягнутим рівнем розвитку правової системи – станом та рівнем правосвідомості, юридичної науки, системи законодавства, правозастосовної практики, законності і правопорядку, правової освіти, а також ступенем гарантованості основних прав і свобод людини [34, с. 550].

За В. Кириченко та О. Куракін правова культура – це сукупність правових знань та цінностей, що відповідають рівню досягнення суспільством становища у правовій сфері, правильне розуміння приписів норм права та свідоме виконання їх вимог [43, с. 179].

М. Кельман та О. Мурашин надають таке визначення правовій культурі. Правова культура – система правових цінностей, що відповідають рівню досягнутого суспільством правового прогресу і відображають у правовій формі стан свободи особи, інші найважливіші соціальні цінності [41, с. 501].

За В. Сальниковим правова культура є особливим соціальним явищем, котре може бути сприйнято як якісний правовий стан і особистості, і

суспільства, яке підлягає структуруванню за різними ознаками. По суті – це сукупність всіх позитивних компонентів правової діяльності в її реальному функціонуванні, втілена досягненням правової думки, юридичною технікою та практикою [34].

У юридичній енциклопедії Ю. Шемшученко правова культура – система духовних і матеріальних цінностей у сфері функціонування права [11].

За М. Щербань правова культура – відносно стійке поєднання розумово-вольових і морально-психологічних інтегрованих компонентів, які гармонічно взаємодіють і виявляються у світоглядній професійній діяльності та в особистому житті людини [19, с. 13].

М. Кравчук під правовою культурою визначає систему правових цінностей, що відповідають рівню досягнутого суспільством правового процесу і відбивають у правовій формі стан свободи особи, інші соціальні цінності [28].

К. Волинка надає таке визначення правовій культурі – це певний характер і рівень творчої діяльності особистості, у процесі якої вона здобуває і розвиває свої правові знання, уміння, навички. Нарешті, правова культура виступає як результат діяльності у сфері права [16].

О. Зайчук, Н. Оніщенко під правовою культурою розуміють особливий різновид культури, змістом якої є система духовних і матеріальних цінностей у сфері функціонування права [35].

На нашу думку жодне з вищезазначених понять не розкривають у повній мірі розуміння та значення правової культури.

Для всебічного і повного пояснення поняття правової культури ми пропонуємо таке її визначення:

Правова культура – це один із різновидів загальної культури людини, систему якої складають духовні і матеріальні цінності у сфері функціонування права, що відповідають рівню досягнутому суспільством правового процесу у сфері функціонування закону та права, який відображається у правовій формі стану свободи особистості, її рівень творчої діяльності, у процесі якої вона здобуває і розвиває свої правові знання, уміння, навички.

1.2. Функції та види правової культури

Для того щоб краще зрозуміти та розібратися у понятті та значенні правової культури необхідно зазначити які ж саме функції вона виконує у повсякденному житті людини.

Функції правової культури – це основні напрямки досягнення правових цінностей – вітчизняних і світових [29, с. 506].

З цього питання автори мають майже ідентичні визначення функцій правової культури.

В. Кириченко та О. Куракін визначають наступні функції правової культури:

- пізнавальна,
- регулятивна,
- ціннісно-нормативна,
- комунікативна,
- виховна [43, с. 181].

За О. Скакун основними функціями правової культури є:

- 1) пізнавальна – засвоєння правової спадщини минулого і сьогодення вітчизняної та іноземної;
- 2) регулятивна – забезпечення ефективного функціонування всіх елементів правової системи і створення непохитного правопорядку;
- 3) нормативно-аксеологічна – оцінка поведінки особи, рівня розвитку законодавства, стану законності і правопорядку відповідно до норм права держави і міжнародних стандартів [39, с. 506].

О. Зайчук та Н. Оніщенко визначають такі ж саме функції правової культури, тільки до їхнього списку додається ще прогностична функція [35].

На наш погляд більш доцільними функції правової культури розкриті у М. Кельмана та О. Мурашина, вони надають наступну характеристику цих функцій:

1. Пізнавально-реформаторська функція пов'язана з теоретичною й

організаторською діяльністю щодо формування правової держави і громадянського суспільства. Ця функція створює правові і моральні гарантії таких загальнолюдських цінностей, як чесність і порядність, доброта і милосердя, моральний самоконтроль і сумлінність, людська гідність і свобода вибору.

2. Праворегулятивна функція спрямована на забезпечення стійкого, злагодженого, динамічного і ефективного функціонування всіх елементів правової системи. Правова культура може забезпечити соціальну згуртованість людей. Вона дозволяє не тільки здійснювати правове спілкування між громадянами, але й регулювати їх взаємовідносини в юридичній сфері.

Регулятивна функція забезпечується через правові та інші соціальні норми.

3. Ціннісно-нормативна функція правової культури знаходить вираз за допомогою системи аксіологічних характеристик. Вказана функція проявляється при вивченні оціночного ставлення особи до результату і цілей її дій, які спрямовані на зміну оточуючої правової дійсності, до еталонів і зразків поведінки, що передбачені нормами права. Оціночна діяльність в правовій культурі полягає у «вимірі» індивіда, спільноти людей права, законності, правопорядку, правовідносин, механізму правового регулювання шляхом зіставлення з відповідними правовими цінностями. Це – оцінка всієї сукупності законодавства, конкретних правових норм поведінки громадян, діяльності правоохоронних органів щодо боротьби зі злочинністю (наприклад, оцінюючи місце і роль правоохоронних органів у процесі державотворення, Президент України Л. Кучма образно порівняв їх із своєрідним міністерством правового, морально_психологічного та соціально_економічного здоров'я суспільства).

4. Правосоціальна функція може бути вивчена через призму формування правових якостей особи. Безперечно, на цей процес суттєвий вплив чинить правова дійсність. Разом з тим необхідна цілеспрямована на правовиховну роботу, важливі заходи щодо організації юридичного всеобучу населення, надання йому юридичної допомоги, активізації процесів самовиховання особи.

5. Комуникативна функція. Забезпечуючи спілкування громадян у юридичній сфері, вона існує через це спілкування і впливає на нього. Таке спілкування опосередковується юридичними виданнями і сьогодні значно розширюється у зв'язку з удосконаленням роботи засобів масової інформації. Правова культура конкретного суспільства не може успішно розвиватися без залучення до правових культур інших народів.

6. Прогностична функція охоплює правотворчість і реалізацію права, забезпечує правомірну поведінку громадян, їх соціальну активність, містить аналіз тенденцій, що характерні для всієї правової системи. На сьогоднішній день елементи наукового прогнозування і плановості, наприклад, в законотворчій діяльності посилюються, хоча логіка, послідовність розробки і прийняття законодавчих актів бажає бути кращою.

Вихідною передумовою прогнозування розвитку правової культури виступає дослідження не тільки цінностей, а й пошук шляхів, які долають протиріччя в законодавстві й правовій системі, забезпечують правовий розвиток особи. Все це впливає і на нашу правову культуру.

Правова культура в реальному житті виконує одночасно декілька специфічних функцій [41, с. 506].

Отже, функції правової культури передбачають збереження духовних цінностей у галузі права і їх засвоєння майбутніми поколіннями, постійне підвищення рівня правової культури населення [43, с. 181].

Правова культура поділяється на види за наступними критеріями:

1. За суб'єктивним складом: правова культура суспільства – охоплює всі правові явища у динаміці їх розвитку, характеризується та визначається станом загальної культури населення, якістю національного законодавства, існуванням гарантій захисту прав і свобод людини і громадянина, рівнем правосвідомості, станом правопорядку, законності та юридичної практики; правова культура окремих колективів або соціальних груп є своєрідним поєднанням правової культури суспільства та правової культури окремих осіб, які утворюють ці колективи, правова культура особи є похідною від правової культури

суспільства, залежить від досвіду особи, рівня її освіти, наявності правових навичок і правомірної поведінки. Відповідно правова культура особи складається з правової свідомості, правових знань, правових переконань, правової поведінки, діяльності з реалізації норм права, правових почуттів та передбачає її соціально-правову активність, нетерпимість до протиправної діяльності.

2. За характером існування правової культури: відкрита, тобто така, що взаємодіє з іншими правовими культурами, сприймаючи її надбання; закрита – та, що уникає взаємодії з іншими правовими культурами, обмежуючись власними надбаннями як єдино вірними.

3. За характером прояву: зовнішня правова культура, змістом якої є юридична діяльність та її наслідки; внутрішня — особисті переконання, почуття та уявлення про правові категорії [35].

Більш детально розглянемо види правової культури за суб'єктивним складом:

- 1) правову культуру суспільства;
- 2) правову культуру особи;
- 3) правову культуру професійної групи.

Далі надамо характеристику кожному із зазначених видів правової культури.

Правова культура суспільства – це різновид загальної культури, який становить систему цінностей, що досягнуті людством у галузі права і стосується правової реальності даного суспільства.

Система цінностей – це активність суб'єктів права у правовій сфері, добровільність виконання вимог правових норм, реальність прав і свобод громадян, ефективність правового регулювання, якісні закони, досконала законодавча техніка, розвинута правова наука, юридична освіта, ефективна юридична практика, стабільний правопорядок. Систему цінностей в галузі права, що існують в реальному функціонуванні в суспільстві, називають правовою реальністю, яка у структурному відношенні збігається з поняттям

«правова система».

Правова культура відображає такі зрізи правової реальності (правової системи):

- структурно-функціональний;
- аксеологічний (оцінний).

Структурно-функціональний зріз уможлиблює розкриття статичності (структурного аспекту) і динаміки (функціонального аспекту) правової культури. Структурний аспект (статика) правової культури характеризує її склад, внутрішню будову; функціональний (динаміка) – виникнення, розвиток і взаємодію елементів правової культури між собою і з іншими соціальними явищами, насамперед моральною, політичною та іншою культурами.

Аксеологічний (ціннісний) зріз розкриває систему цінностей, створених у ході розвитку суспільства і накопичених людством в галузі права, тобто все те, що належить до правового прогресу.

Кожне суспільство виробляє свою модель правової культури. Структура правової культури суспільства включає:

- 1) культуру правосвідомості – високий рівень правосвідомості, що містить оцінку закону з позицій справедливості, прав людини;
- 2) культуру правової поведінки – правову активність громадян, яка виражається в правомірній поведінці;
- 3) культуру юридичної практики – ефективну діяльність законодавчих, судових, правозастосовних, правоохоронних органів.

Показником правового прогресу є високий рівень правової культури. Рівень розвитку правової реальності як особливої системної якості і є правовою культурою. Правова культура в кожен даний момент «присутня» у кожній даній крапці правової реальності, не збігається з нею цілком, але існує в ній як складова частина, здатна виступати у вигляді показника (характеристики) рівня розвитку цієї реальності [29, с. 505-506].

Поряд з правовою культурою суспільства в цілому завжди існує певна кількість різноманітних субкультур (регіонів, етносів, релігійних груп, верств

населення). Правову субкультуру слід розглядати як частину правової культури суспільства, яка в певних аспектах (цінностях, елементах, позиціях тощо) відрізняється від неї, але в головних своїх рисах узгоджується з правовою культурою даного суспільства. Підкреслимо, що така правова субкультура не протистоїть пануючій правовій культурі, а, включаючи в себе низку її базових правових цінностей, додає до них нові цінності, притаманні саме їй.

Від правової субкультури слід відрізнити правову контркультуру, яка складається із сукупності цінностей, поглядів, уявлень, теорій, настанов, вчинків (діяльності) певних угруповань або організацій, що відкрито протиставляються домінуючій у суспільстві правовій культурі, знаходяться з останньою в стані антагоністичної суперечності і/або навіть відкритого протистояння. Правова контркультура – це явище доволі широке і неоднорідне, яке значною мірою залежить від специфіки носіїв такої культури (злочинного співтовариства, екстремістських, сепаратистських, фундаменталістських угруповань та ін.).

Контркультура злочинного співтовариства формується як окремими злочинцями, так і їх угрупованнями (мафіозними кланами, бандами), а також їх представниками у тюрмах та виправно-трудовах установах під час відбування покарання і є свідченням деформації правової свідомості даного співтовариства в її найбільш небезпечній формі – правовому нігілізмі. Для цієї субкультури характерні наявність у її носіїв кримінальних інстинктів, традицій, звичок, настанов, жаргону, використання татуїровок і символів, а також формування своєрідної злочинної ієрархії («зłodіїв в законі» та ін.). Слід наголосити, що особливу небезпечність така контркультура становить за умови її популяризації та пропаганди в засобах масової інформації, літературних творах та кінофільмах.

Носіями контркультури можуть бути і сепаратистські угруповування, діяльність яких спрямована на порушення територіальної цілісності країни, відторгнення від неї певної частини з метою створення незалежної держави. Проявом такої контркультури може бути, наприклад, «війна законів»

федерального центру і суб'єкта федерації, ігнорування рішень судових органів, органів законодавчої і виконавчої влади аж до відкритого протистояння. Слід зазначити, що в окремих ситуаціях деякі види контркультури можуть мирно співіснувати, доповнювати один одного, а їх носії активно співпрацювати між собою (співпраця сепаратистських організацій з терористичними або кримінальними угрупованнями, співпраця фундаменталістських організацій з терористичними формуваннями).

Характерною рисою правової контркультури є те, що вона не може забезпечити права і свободи людини і громадянина, громадський мир і злагоду, законність і правопорядок, становлення і розвиток демократичної, правової державності і громадянського суспільства, а навпаки, сприяє порушенню прав і свобод особи, послабленню або навіть руйнації держави, її політичної, правової та економічної систем [34, с. 558-559].

Тепер розглянемо структуру правової культури суспільства.

Кожне суспільство виробляє свою модель правової культури, стан розвитку якої визначає якість правової системи суспільства.

Структура правової культури суспільства така:

- право – за своєю сутністю має бути вираженням справедливості, свободи і рівності – обмежувачем свавілля держави і утвердженням гідності особи; його призначення – встановлювати злагоду, толерантність у відносинах між фізичними і юридичними особами всередині держави та між державами світу;

- правосвідомість – має ґрунтуватися на розумінні, що право як система норм і принципів є величезною цінністю у сфері суспільних відносин; на вмінні витлумачити ті чи інші положення закону чи підзаконного акта, з'ясувати їх мету, встановити сферу дії тощо; на визнанні того, що джерелами (формами) права є не лише закони, підзаконні нормативно-правові акти та нормативно-правові договори, а й правові звичаї, судові прецеденти, релігійні тексти тощо;

- правовідносини – виражають здатність осіб реалізовувати свої права і обов'язки за наявності відповідних передумов; обстоювати свої права, свободи

і законні інтереси, не порушуючи прав інших людей;

- правомірна поведінка громадян, їх правова активність – слугують показником вміння і навичок додержуватися заборон, застосовувати права, виконувати обов'язки; правомірно поводитися у складних правових ситуаціях; націлювати правові настанови не лише на правомірну поведінку, а й на правову активність у різних сферах суспільного життя;

- юридична практика – відображає професійну діяльність державно-правових інститутів: нормотворчих, правозастосовних, правоохоронних у межах компетенції, відповідно до їх правового статусу, є специфічним виробництвом, яке відповідно організоване і сплановане, де суб'єктами діяльності є юристи-професіонали високої кваліфікації;

- юридична освіта і наука, їх пов'язаність з юридичною практикою – юридична освіта наділяє майбутнього юриста системою правових знань, поглядів, переконань, умінь і навичок; розвиває здібності до професійно-правової діяльності, чим збагачує інтелектуальний, творчий потенціал народу, його правову культуру, забезпечує юридичну практику кваліфікованими фахівцями в галузі права. Юридична наука, заснована на пізнанні і усвідомленні відповідних суспільних процесів і явищ, є орієнтиром для практики державно-правового будівництва. Механізм взаємодії юридичної практики, юридичної освіти і юридичної науки зводиться до того, що наукові дослідження мають задовольняти потреби практики і піднімати рівень освіти, а освіта – постачати практиці компетентні й ерудовані кадри, покликані спиратися у практичній діяльності на обґрунтовані рекомендації і висновки науки;

- правова законність і правовий порядок – стан фактичної впорядкованості суспільних відносин, урегульованих за допомогою правових засобів, змістом яких є сукупність правомірних дій суб'єктів права. Міцність правопорядку залежить від стану законності, без якої неможлива правова культура. Переконаність у необхідності додержання правових приписів нормативних актів – це основа режиму законності і правопорядку.

Ознаки правової культури суспільства:

- 1) є різновидом загальної культури суспільства;
- 2) зумовлена матеріальною, духовною, політичною та іншими системами, які об'єктивно складаються в суспільстві в той же історичний період; опосередковано присутня в них через вплив права;
- 3) перебуває в тісній взаємодії з економічною, політичною, психологічною, етичною, інформаційною та іншими культурами суспільства, але цілком не збігається з ними, а створює унікальне поєднання матеріальних і духовних елементів;
- 4) становить систему духовних і матеріальних цінностей (висока правосвідомість, активність суб'єктів права у правовій сфері, добровільність виконання вимог правових норм, реальність прав і свобод громадян, ефективність правового регулювання, правові закони, досконала законодавча техніка, передова правова наука, якісна юридична освіта, ефективна юридична практика, стабільний правовий порядок), які відображають у правовій формі стан свободи і справедливості в суспільстві;
- 5) формується безпосередньо у правовій системі, втілюється в усіх її елементах, що дає підставу вважати правову систему формалізованим вираженнями правової культури;
- 6) визначає свій рівень ступенем досконалості всіх правових явищ і процесів, що слугують елементами правової системи суспільства;
- 7) перебуває у діалозі правових культур різних народів, у їх взаємовпливі та взаємозбагаченні;
- 8) забезпечує рівень правового прогресу суспільства і держави, досконалість і надійність національної правової системи.

Правова культура складається з усього соціально цінного, прогресивного, що реально властиве правовій системі [30].

Надавши повну характеристику правової культури суспільства тепер перейдемо до характеристики правової культури особистості.

Правова культура особи – це обумовлені правовою культурою

суспільства ступінь і характер прогресивно-правового розвитку особи, які забезпечують її правомірну діяльність.

Правова культура особи включає:

- 1) знання законодавства (інтелектуальний зріз). Поінформованість була і залишається важливим каналом формування юридичне зрілої особи;
- 2) переконаність у необхідності і соціальній корисності законів і підзаконних актів (емоційно-психологічний зріз);
- 3) уміння користуватися правовим інструментарієм – законами та іншими актами – у практичній діяльності (поведінковий зріз).

Правова культура особи характеризує рівень правової соціалізації члена суспільства, ступінь засвоєння і використання ним правових начал державного і соціального життя. Правова культура особи означає не тільки знання і розуміння права, а й правові судження щодо нього як про соціальну цінність, і головне – активну роботу з його здійснення, зі зміцнення законності і правопорядку. Іншими словами, правова культура особи – це її позитивна правова свідомість у дії. Вона включає перетворення особою своїх здібностей і соціальних якостей на підставі правового досвіду.

Змістом правової культури особи є:

- 1) правосвідомість і правове мислення. Правове мислення має стати елементом культури кожної людини;
- 2) правомірна поведінка;
- 3) результати правомірної поведінки і правового мислення.

Показником правової культури особи є правова активність особи як вища форма правомірної поведінки, що припускає:

- 1) наявність високого рівня правосвідомості; готовність до ініціативної правомірної діяльності в правовій сфері на основі шанобливого ставлення до права, переконаності в необхідності і справедливості правових норм, їх добровільного здійснення, досконалого знання права (внутрішній аспект);
- 2) цілеспрямовану, ініціативну, позитивну соціальне корисну діяльність особи, що перевершує звичайні вимоги до можливої і належної поведінки,

спрямовану на розвиток демократії, зміцнення законності і правопорядку (зовнішній аспект).

Правова активність – одна із змістовних характеристик особи. На відміну від держав з тоталітарним режимом, де бажаною є людина конформістської поведінки, а від активної намагаються позбутися, у державах з демократичним режимом потрібна особа активна, зацікавлена в реалізації правових норм і принципів у всіх сферах життєдіяльності суспільства.

Форми прояву правової активності різноманітні: сумлінна службова діяльність, предметне обговорення законопроектів, участь у передвиборній боротьбі як довірена особа кандидата в депутати та ін. Правомірною активністю особи досягається через схвалення і стимулювання суспільне корисних дій і припинення шкідливих. Правова активність може бути як епізодичною (дії громадянина по затриманню підозрюваного у вчиненні злочину), так і постійною (виконання функцій народного засідателя).

Правова культура особи (загальна і спеціальна – професійна) сприяє виробленню стилю правомірної поведінки, який формується залежно від:

- ступеня засвоєння і вияву цінностей правової культури суспільства;
- специфіки професійної діяльності;
- індивідуальної неповторності творчості кожної особи.

Культурний стиль правомірної поведінки характеризується, сталістю додержання правових принципів у правомірній поведінці, специфікою вирішення життєвих проблем, яка виражається в особливостях вибору варіанта правомірної поведінки в межах, визначених правовими нормами [29, с. 507].

Залежно від ступеня реалізації зазначених елементів правову культуру особистості можна поділити на такі види.

1. Низька, коли рівень правової культури індивіда не досягає «середнього» рівня внаслідок загального низького рівня розвитку особи відсутності у неї елементарних знань про право та інші правові явища, несформованість правових цінностей, настанов і звичок, деформації правосвідомості. Цей вид притаманний, як правило, представникам

маргінальних груп (злочинцям, безпритульним особам та особам, як зловживають алкоголем та наркотичними засобами).

2. Звичайна, яка відповідає загальноприйнятому рівню правової культури в конкретному суспільстві на відповідному етапі його розвитку.

3. Висока, коли рівень правової культури особи перевищує загальнопоширений рівень правової культури пересічного громадянина.

Належність до цих видів не є раз і назавжди заданою. Так, на певному етапі життя індивід, що вирізнявся належним рівнем правової культури, згодом через різного роду обставини може втратити раніше здобуті активну правову позицію, позитивні правові настанови і звички, а можливо, і високі моральні якості, внаслідок чого рівень його правової культури істотно знижується. І навпаки, поява певних стимулів може спонукати особу, яка раніше не виділялася з-поміж інших високим рівнем правової свідомості, досягти істотного прогресу щодо свого правового розвитку, таким чином підвищуючи свій рівень правової культури [34, с. 555-556].

Структура правової культури особистості:

1) ідеологічний елемент – знання і розуміння права, здатність особи тлумачити зміст норм права, визначати мету видання певного нормативно-правового акту, сферу його дії; уміння особи використовувати в практичній діяльності правові знання, реалізовувати і захищати свої суб'єктивні права і законні інтереси, виконувати юридичні обов'язки. Правова культура особистості виявляється в підготовленості до сприйняття прогресивних, цивілізованих правових ідей і законів, в уміннях і навиках користуватися правом, а також в оцінці власних знань права. З цих позицій культура особистості характеризується наявністю правових культурних орієнтацій;

2) психологічний елемент – пошана до права, заснована на особистій переконаності в його ефективності як засоби регулювання суспільних відносин. Така пошана повинна мати місце навіть у разі несхвалення індивідом окремих правових розпоряджень;

3) поведінковий елемент – переконання в необхідності діяти відповідно

до розпоряджень правових норм, уміння користуватися юридичним інструментарієм, висока правова активність особи, яка виявляється в сприянні реалізації права іншими суб'єктами і в протидії правопорушенням. У цьому плані правова культура – це результат творчої культурної діяльності індивіда у сфері права.

Не всякого індивіда, що знає і розуміє юридичні норми, можна вважати правокультурною людиною. Правокультурну особистість характеризують: фактична правомірна поведінка; позитивне ставлення до права, усвідомлення соціальної значущості права і правопорядку, поважне ставлення до прав інших індивідів; правова активність [26].

Ознаки правової культури особи:

1) формується під впливом соціальних умов, залежить від повноти соціалізації особи як члена суспільства;

2) зумовлюється правовою культурою суспільства, її структурою;

3) передбачає певний ступінь правової розвиненості, опанування певною сумою юридичних знань, зокрема системою основних прав і свобод, та оцінювальної інформаційно-правової освіченості - розуміння соціальної цінності права;

4) спостерігається у вмінні адекватно орієнтуватися у сфері, урегульованій правом, спираючись на здобутий правовий досвід протягом життя;

5) зовні виражається у правомірній поведінці і навіть виробленні її стилю.

Структура (елементи) правової культури особи:

1) правова освіченість (інформованість) – знання змісту правових норм. Інформованість була і залишається важливим каналом формування юридично зрілої особи. Існує такий феномен правової культури, як презумпція знання закону (пізнавальний, інформаційний аспект);

2) повага до права – розуміння необхідності і соціальної корисності правових норм»віра в право», судження про право як соціальну цінність, звичка орієнтуватися на правові цінності і правомірні настанови, на використання

правових засобів для задоволення потреб та інтересів (оцінно-орієнтувальний аспект),

3) діяльність, відповідна праву, – свідоме виконання вимог правових норм: правомірно поводитися, реалізовувати суб'єктивні права і юридичні обов'язки; вміння користуватися правовим інструментарієм – законами та іншими актами (поведінковий, діяльнісний аспект).

Правокультурну особу можна визначити за такими показниками:

1) правосвідомість (поважне ставлення до права, готовність добровільно його дотримуватись, традиція додержання і виконання договорів та ін.);

2) правове мислення (вища аналітична здатність особи опосередковано і узагальнено за допомогою понять, суджень, умовиводів, що фіксуються словами, відображати істотні закономірні зв'язки дійсності, вирішувати соціально-правові суперечності);

3) правомірна поведінка (зіставлення вчинків із правовими нормами);

4) правова активність як вища форма правомірної поведінки.

Індивідуальність правової культури сприяє виробленню культурного стилю (способу чи манери) правомірної поведінки, який формується залежно від ступеня засвоєння і вияву цінностей правової культури суспільства, специфіки професійної діяльності, індивідуальної неповторності творчості кожної особи. Культурний стиль правомірної поведінки характеризується сталістю додержання правових принципів у правомірній поведінці, специфікою вирішення життєвих проблем, яка виражається в особливостях вибору варіанта правомірної поведінки в межах, визначених правовими нормами [50].

Надавши характеристику правовій культурі особистості далі перейдемо до розгляду професійної правової культури.

Правова культура професійної групи, або професійна правова культура, – одна із форм правової культури суспільства, притаманна тій спільності людей, що професійно займаються юридичною діяльністю, яка потребує фахової освіти і практичної підготовки. Як правило, це культура робочої групи, члени якої є службовими особами і носіями службової правової культури.

Професійній правовій культурі робочої групи (колективу) та її членам властивий вищий ступінь знання і розуміння правових явищ у відповідних галузях професійної діяльності [29, с. 511].

Правову культуру професійних груп можна поділити на два різновиди – не юристів і юристів.

Професійна культура фахівців-не юристів – правова культура тієї професійної групи, котра не займається юридичною діяльністю (спеціалісти в галузі народного господарства, соціально-культурної діяльності, охорони здоров'я тощо), що потребує володіння правовим мінімумом, який сприяє грамотній (у правовому відношенні) організації роботи кожним спеціалістом, виконанню її на належному рівні. Діяльність фахівців – працівників будь-якого рівня значною мірою урегульована нормативно-правовими актами, в яких визначено коло справ, що їм належить виконувати, їхні функції, права й обов'язки, відповідальність та інші, які вони повинні знати (наприклад, знання лікарем-хірургом судової медицини). Фахівець з комерції, економіки, банківської справи, технології виробництва повинен бути компетентним не лише у своїй галузі, а й певною мірою у правовій. Вступаючи у виробничі відносини, вони нерідко змушені вирішувати конфлікти, що виникають у трудовому колективі, за допомогою правових норм. Управлінські кадри на підприємствах, в організаціях і установах мають знати основи чинного законодавства, чітко уявляти свою правову компетенцію, своєчасно оновлювати свої правові знання та виховувати підлеглих у дусі додержання симбіозу прав і обов'язків.

Професійно-правова культура юристів – правова культура тієї спільності людей (адвокатів, суддів, прокурорів тощо), яка професійно займається юридичною практичною діяльністю і потребує, крім юридичної освіти, ще й глибоких конкретно-фахових знань, умінь, навичок.

Від правової культури юристів як професійної групи залежить відповідне забезпечення механізму правового регулювання, якості законотворчості, застосування права, контрольно-наглядової, судової, правоохоронної та інших

правових форм діяльності держави.

Структура професійно-правової культури юристів:

1) юридична освіта і правова освіченість – знання права, законів, підзаконних актів, рішень Конституційного Суду країни і Європейського Суду з прав людини, а також можливостей юридичної науки; при цьому правова підготовленість відрізняється від підготовленості інших законопослухняних громадян обсягом, глибиною і формалізованим характером правових знань;

2) сформований правовий світогляд – переконаність у відповідності законів і підзаконних актів праву, міжнародним стандартам у галузі прав людини; згода (солідарність) з правовими приписами законів, розуміння корисності і необхідності їх застосування, тобто наявність глибокого правового мислення; володіння мистецтвом тлумачення правових актів – уміння критично творчо осмислювати правові норми, принципи та інші правові засоби з огляду на їх гуманістичний, демократичний і моральний зміст;

3) досконале володіння правовим інструментарієм – майстерність у застосуванні норм права, вміщених у нормативно-правових актах та інших джерелах (формах) права, включаючи рішення Європейського Суду з прав людини; звичка додержуватися закону, вдаватися до використання всіх досягнень юридичної науки і практики при прийнятті й оформленні правових рішень; навички проведення правової експертизи; володіння правилами складання документації; мовна підготовка.

Правову культуру юристів-професіоналів залежно від змісту їхньої роботи можна поділити на такі види: правова культура суддів, прокурорів, слідчих, юрисконсультів, нотаріусів, адвокатів, державних виконавців та ін. Юристи як члени юридичних груп при міністерствах, парламенті та інших державних структурах беруть участь у підготовці нормативних актів, якість нормо-проекування багато в чому визначається їхньою правовою культурою і правовим мисленням. Залежно від відображення у правосвідомості юриста утворюються сфери, що відповідають різним галузям правових відносин (господарська, цивільно-правова, кримінально-правова, кримінально-

процесуальна, трудова та ін.).

Юридична професія вимагає оволодіння не лише правовою культурою, а й психологічною, моральною, політичною, етичною, естетичною, економічною, екологічною, інформаційною та іншими, що становлять деонтологічні засади професіоналізму. Юристи повинні вміти керуватися в практичній діяльності принципами моралі, бути політично нейтральними (не брати участі в політичній партії, якщо на них поширюється таке обмеження), знати психологію спілкування з колегами і клієнтами, дотримуватися службового етикету, володіти державною мовою і мовою тих етнічних меншин, де здійснюється їхня професійна діяльність. Правова культура тріумфує у професійній групі юристів лише тоді, коли кожний з них як служитель закону чесно виконує свій морально-правовий обов'язок.

На професійну групу юристів поширюється вимога постійно підтримувати свою «професійну форму». Для цього потрібні: правильна організація роботи за спеціалізацією, якісна теоретична підготовка і її постійне підвищення через самоосвіту, бажання набути досвіду і знань в конкретній галузі права, щоденна робота над собою як фахівцем [40].

Виокремлюючи три види правової культури, варто пам'ятати, що в реальному житті вони тісно взаємозалежні. Правова культура як соціальне явище представляє собою єдиний комплекс ідей, настанов, звичаїв та переконань. Отже, правова культура суспільства не існує поза правовою культурою його членів (особистості, групи); вона є умовою, формою й результатом культурно-правової діяльності громадян й їхніх професійних груп. Наприклад, культура юриста як фахівця невіддільна від правової культури суспільства. Рівень правової культури суспільства істотно залежить від професійної культури юриста. З іншого боку, від професійного рівня юриста залежить стан правової культури суспільства й громадянина в цілому. Рівень правової культури професійної групи визначається ступенем розвиненості культури кожного з його членів, тобто ступенем загальної освіти, рівнем його кваліфікації [18, с. 33].

1.3. Правова соціалізація та правове виховання як процес формування правової культури

Формування правової культури здійснюється протягом усього процесу соціалізації особистості. У сучасній вітчизняній науковій парадигмі поняття соціалізації зазвичай визначається як процес входження особистості в систему суспільних відносин, результат розвитку особистості як універсального суб'єкта діяльності.

Процес входження людини в суспільство, включення її в соціальні зв'язки та інтеграція в різні типи соціальних спільнот відображає становлення соціальності людини, тобто соціалізацію. В процесі соціалізації формуються соціальні якості, властивості, знання, навички, уміння людини, її культура (зокрема правова) і вона стає дієздатним учасником суспільних відносин. Здійснюється перетворення природних людських сил і потенцій суспільством, їх окультурення. Разом з тим, з позиції статичного визначення особистості, саме поняття «соціалізація особистості» може здатись досить суперечливим (не досить коректним), оскільки особистість, як така, вже зумовлює наявність певного рівня правової культури, певного рівня правосвідомості, тобто, деякого рівня соціалізованості, а процес соціалізації розглядається як формуючий особистість. Таким чином, поняття соціалізація може позначати або процес вторинної соціалізації (ресоціалізації) індивіда, або воно ототожнюється з поняттям «формування особистості». В такому випадку соціалізаційний процес обумовлюється певними часовими, віковими межами. В підходах, що склались раніше, це й було зафіксоване через обмеження періоду соціалізації дитинством (концепція психоаналізу) або юністю (західні соціально-психологічні школи). Динамічна ж концепція особистості зумовлює розгляд її соціального розвитку, набуття передусім певного рівня правової культури як перманентно притаманного протягом всієї життєдіяльності індивіда [18, с. 47].

На нашу думку для більшого розуміння правової соціалізації та правового виховання як процесу формування правової культури необхідно надати поняття

та загальну характеристику цих явищ.

Для початку розглянемо правову соціалізацію.

Правова соціалізація (від лат. – суспільний) – це двосторонній процес взаємодії особи і суспільства, в якому особа оволодіває системою настанов і оцінювальних орієнтацій як стандартів правомірної поведінки, умінням визначати своє місце в суспільстві та зворотно впливати на формування правових цінностей суспільства.

Ознаки правової соціалізації:

- 1) є складовою частиною загальної індивідуальної культурної соціалізації, що залучає особу до універсального соціокультурного досвіду;
- 2) є двостороннім процесом взаємодії особи і суспільства (на відміну від правового виховання, де соціальне середовище впливає на людину);
- 3) спирається на правову спадщину попередників і правовий досвід (юридичну практику) сучасників;
- 4) виражається в здобутті знань про правила законослухняної поведінки та в умінні здійснювати правові настанови в її межах;
- 5) виявляється в умінні бути активним учасником правовідносин та визначати їх значущість для себе;
- 6) відбувається під впливом не лише цілеспрямованих чинників (як у правовому вихованні), а й у стихійних, спонтанних [70].

При розгляді теоретико-методологічних основ формування правової культури в процесі соціалізації, серед надзвичайно великої кількості теорій і концепцій, особливої уваги заслуговують наступні теоретичні положення й наукові гіпотези:

- визначення дуалістичної суті людської природи як єдності її біологічного і соціального компонентів (М. Рьюіз, Ч. Меррей, Р. Хернстейн та ін.);
- концепція – соціальної й діяльнісної суті людини, її визначення комплексом суспільних відносин (К. Маркс, Ф. Енгельс);
- психоаналітична концепція трьохмірності структури особистості,

пов'язана із структурою психіки (З. Фрейд, П. Бергер, Т. Парсонс, Г. Тард);

- характеристика соціалізації як процесу передачі соціально-культурного досвіду від покоління до покоління, забезпечення соціальної рівноваги, необхідної умови відтворення суспільного життя (Е. Дюркгейм, Т. Парсонс, Г. Спенсер, Р. Лінтон, Дж. Мід, Н. Смелзер);

- виділення певних соціально-правових інститутів як основних елементів соціалізації, які забезпечують «стилізацію», трансляцію і контроль форм людської поведінки, їх характеристика: сім'ї (Е. Дюркгейм, О. Конт, П. Сорокін), економіки (М. Вебер, К. Маркс, Ф. Енгельс), виховання і освіти (П. Бергер, Т. Лукман), професійного середовища (Е. Дюркгейм, П. Сорокін) тощо;

- концепція – поведінки людини як «суспільно орієнтованих дій».

Її критеріями виступають: осмислена орієнтованість на чекання, цілераціональність, суб'єктивно цілеспрямована смислова орієнтація індивідів (М. Вебер); виділення основних форм поведінки, притаманних людині: дозволені, потрібні, рекомендовані (П. Сорокін); визначення суперечливості характеру функціонування соціалізаційного процесу як форми і способу соціального розвитку індивіда, регулювання і примушення, обмеження особистісного розвитку (Е. Дюркгейм, З. Фрейд, Е. Фромм) на підставі положень про необхідну взаємообумовленість змісту, засобів, форм, методів соціалізаційного впливу і рівня психофізіологічного розвитку особистості [18, с. 49-50].

Правова соціалізація – це взаємний правовий розвиток суспільства і особи. З одного боку, відбувається «входження» особи в соціальну систему, її мотиваційне і поведінкове пристосування до існуючих нормативних правових стандартів, з другого – широка свобода особи у виборі цінностей, напрацьованих суспільством, відповідно до власних переконань. Однак не завжди соціалізація особи супроводжується її законослухняною поведінкою. Існують і інші форми соціалізації, що призводять до делінквентної (вчинення проступку) і кримінальної (вчинення злочину) поведінки. В цих випадках

негативну роль відіграють неповноцінні сім'ї з деформованими стосунками або кримінальне середовище, в яке потрапляє ще несформована особа. Певною перешкодою для правової соціалізації особи є правовий нігілізм і правовий догматизм.

Види правової соціалізації:

- за напрямками: практична (здійснюється через передавання від одних осіб до інших практичних навичок правової діяльності, досвіду правової поведінки); Ідейна (теоретична) (здійснюється через ознайомлення з правовими поняттями, принципами, правовими ідеями, концепціями, символами);
- за організованістю: стихійна (спонтанна); цілеспрямована (правове виховання, правове загальне навчання); змішана (стихійна і цілеспрямована);
- за формами вияву: зовнішня (соціальна зумовленість правового формування особи); внутрішня (суб'єктивне сприйняття соціальних норм і цінностей, засвоєння соціального досвіду). Самосвідомість особи - знакова внутрішня умова її правової соціалізації [30].

Право, як вид соціального регулювання, здійснює прямий вплив на процеси соціалізації, орієнтуючи індивіда в різноманітній соціальній дійсності. Факт правової урегульованості суспільних відносин, спосіб правового впливу на них, визначення належної та дозволеної поведінки, різноманітні заборони – все це оптимізує процеси соціалізації.

У процесі соціалізації індивід засвоює не тільки норми та закони, а й всі елементи правової системи, в тому числі правові поняття. Таким чином, основу правової соціалізації становлять:

- засвоєння правових норм і посідання певної позиції стосовно до цих норм;
- оцінка безпосередньої реалізації норм у юридичній практиці, формування ставлення до правових інститутів та установ;
- засвоєння правової ідеології як системного, науково обґрунтованого відображення правової дійсності в ідеях, поняттях, принципах.

Правова соціалізація – це не тільки формування навичок соціальної

поведінки, яка відповідає правовим нормам суспільства, а й інтеріоризація таких норм, виникнення внутрішньої мотивації, що орієнтує особистість на їх додержання. Початком цього процесу є засвоєння у дитинстві норм соціальної поведінки, спілкування та взаємодії людей, соціальних заборон і вимог. Пізніше правова соціалізація набуває виразніших форм: це відбувається тоді, коли людина, будучи дорослою, стає повноцінним учасником правовідносин і стикається з необхідністю самостійно відстоювати свої права, цивілізовано вступати у стосунки з іншими людьми і виконувати свої обов'язки перед суспільством.

У процесі правової соціалізації відбувається поступова інтеграція особистості в широкий соціальний контекст, перехід її до повноцінної участі в функціонуванні громадянського суспільства та держави. Однак при цьому можуть виникати перекручення, деформації, які призводять згодом до появи у індивіда кримінальних нахилів, правового нігілізму, асоціальної й антидержавної поведінки.

У здійсненні правової соціалізації особистості вирішальне значення мають такі чинники:

- загальний стан економічних, політичних, ідеологічних відносин у суспільстві та державі;
- ступінь суспільної правосвідомості в цілому і рівень автоматизму правової поведінки, що склалася;
- безпосереднє соціальне оточення особистості та вплив на неї малих формальних і неформальних груп;
- рівень правової пропаганди;
- загальний стан законності, зокрема стан законності у галузі державного управління [31].

Надавши всебічну характеристику правовій соціалізації тепер перейдемо до розгляду правового виховання

Надавши характеристику правовій соціалізації перейдемо до розгляду правового виховання.

Правове виховання у вузькому сенсі – це один з видів соціальної діяльності, що виражається в організованій співпраці державних органів і громадських організацій, спрямованої на формування правової свідомості і правової культури, на виховання законослухняних громадян [18, с. 310].

Правове виховання – здійснюваний за допомогою спеціальних форм, засобів та методів послідовний, систематичний та цілеспрямований правовий вплив на особу, соціальну групу, суспільство з метою засвоєння ними правових знань, підвищення рівня їхньої правосвідомості і правової культури та вироблення орієнтації на соціально-активну правомірну поведінку.

Ознаки правового виховання:

- 1) будується на засадах системи норм і принципів права;
- 2) тісно пов'язане з усіма видами соціального виховання – моральним, політичним, естетичним та ін., що є «субправовими» або такими, «що прилягають до правового», «пов'язані з правовим», оскільки всі вони втягуються в орбіту правового виховання;
- 3) має на меті дати людині необхідні в житті юридичні знання, навчити її поважати і додержуватися законів та підзаконних актів, грамотно захищати себе від незаконних дій з боку державних органів, що застосовують право;
- 4) виражається у втіленні у правосвідомість осіб, що виховуються, складових елементів упорядкованих суспільних відносин – дозволів, зобов'язань, заборон, які створюють умови для здійснення правомірної поведінки;
- 5) спирається на можливість застосування примусової сили держави через покладання юридичної відповідальності на правопорушників;
- 6) здійснюється за допомогою спеціальних правовиховних форм та методів;
- 7) виконується вихователями, котрі, як правило, мають юридичну освіту або спеціальну юридичну підготовку.

Сутністю правового виховання є вироблення поваги до права, його елементів, поєднаних у системну якість, що відповідає справедливості,

розуміння природного призначення права впливати на свідомість, культуру особи, на узгодження її потреб та інтересів з інтересами і сподіваннями суспільства. Саме проникнення у сутність права, здатність свідомо (інтелектуально) сприймати, оцінювати певні правові явища, що є стрижнем правового виховання, спонукає людину до правомірних настанов, активної правомірної поведінки.

Функції правового виховання:

1) інформаційна – доведення до відома громадян прийнятих законів та підзаконних актів, нормативно-правових договорів, національної судової практики, рішень Європейського Суду з прав людини тощо;

2) орієнтувальна – орієнтація громадян на законслухняну поведінку, додержання приписів нормативно-правових актів, толерантність у спілкуванні в правовій сфері;

3) профілактична – попередження правопорушень та запобігання їм, перевиховування правопорушників у дусі поваги до права;

4) стимулююча – вироблення у громадян правової активності.

Система правового виховання – це сукупність основних структурних елементів правовиховного процесу (суб'єктів, об'єктів, форм, засобів, способів, методів), що забезпечують його відповідний порядок і організацію.

Суб'єкти правового виховання – державні органи, громадські організації, соціальні групи, посадові особи та громадяни, котрі спрямовують свою діяльність на розроблення і реалізацію заходів, пов'язаних з правовим вихованням. Суб'єкти правового виховання можуть мати правовиховну функцію як основну (установи освіти – Національна юридична академія України, Одеська національна юридична академія, Київський національний університет внутрішніх справ, Харківський національний університет внутрішніх справ, юридичні факультети національних державних університетів та ін.) або як одну з багатьох (місцеві ради, прокуратура, адвокатура, органи юстиції, МВС та ін.).

Об'єкти правового виховання - свідомість людини, її розум (інтелект) та

здатність сприймати, оцінювати і здійснювати певні правові явища.

Форми правового виховання (зовнішнє вираження організаційної діяльності, її змісту):

1) правова освіта - цілеспрямований процес правового навчання в системі освіти юридичного (професійно-правового) і неюридичного профілю, що полягає у передаванні, нагромадженні і засвоєнні знань, умінь і навичок правового характеру (школі, коледжі, інституті);

2) правова інформація – оперативне доведення до громадян повідомлень, що містять відомості про прийняття нових законів та підзаконних актів, міжнародних договорів, їх змісту та спрямованості;

3) правова пропаганда – поширення правових знань серед населення шляхом тлумачення норм права через засоби масової інформації (преса, телебачення, радіомовлення, Інтернет);

4) юридична практика – здійснення правових впливу суду, прокуратури, органів внутрішніх справ, юстиції, адвокатури на громадян;

5) безпосередня реалізація норм права – виявлення соціально-правомірної активності, самостійне здійснення юридичних дій, дотримання заборон, використання дозволів (прав), виконання обов'язків;

6) правомірна поведінка – поведіння з суб'єктами права відповідно до правових норм у такий спосіб, щоб бути зразком для наслідування;

7) самовиховання – самоаналіз своїх дій відповідно до правових вимог, удосконалення правових знань і орієнтації в правовій реальності (його методи: самопізнання, самооцінка, самопорівняння, самообов'язковість, самоврядування, самопримус).

Засоби правового виховання: телерадіопередачі, лекції з правової тематики, індивідуальна робота, друковані правові видання, спеціальні організаційно-освітні акції правового змісту (прес-конференції, брифінги, зустрічі, лекції, бесіди, семінари, вечори питань і відповідей, консультації тощо).

Методи правового виховання – сукупність прийомів і способів, за

допомогою яких здобуваються правові знання, уміння і навички, формується повага до права. Основні методи правового виховання: переконання, заохочення, примус, інформаційний вплив, наставництво, позитивний приклад.

Правова вихованість – внутрішній духовно-правовий стан, у якому перебуває особа в момент прийняття рішення про необхідність поводити себе відповідно до вимог норм права. Це стан правосвідомості особи, рівень її правової культури, готовність до правомірної поведінки. Вищий рівень правової вихованості – це не тільки знання права і розуміння необхідності виконувати правові приписи, але і сформоване ставлення до права і правового закону як до вищих цінностей.

Правова вихованість – результат таких стадій правового виховання:

- 1) накопичення правових знань;
- 2) перетворення накопиченої інформації в оцінні орієнтації у правовій сфері, формування правового світогляду;
- 3) готовність діяти, керуючись інформаційно-оцінними орієнтаціями, правовим світоглядом [30].

Правове виховання спрямоване на перетворення правових ідей і вимог в особисті переконання громадян і норму їх поведінки, розвиток їх правової культури і соціально-правової активності, навичок правомірної поведінки. Звідси, правове виховання як діяльність має троїсту ієрархію цілей:

- формування системи правових знань (найближча мета);
- формування правового переконання (проміжна мета);
- формування мотивів і звичок, правомірної, соціально активної поведінки (кінцева мета).

Правове виховання покликано сформувати такі якості у людини:

- знання місця права в суспільстві, його значення, напрямків і принципів правового регулювання;
- знання норм та інститутів різних галузей права в межах, необхідних для побутової, навчальної, трудової, суспільної діяльності;
- навички застосування права в конкретних ситуаціях, комплексні

характеристики варіантів вчинків не тільки як правильних чи неправильних, поганих чи хороших, але й законних і незаконних;

- ставлення до права як високої соціальної цінності, носієм ідеї справедливості;
- ставлення до правозастосовчої практики як до забезпечення життя закону;
- внутрішня готовність до дотримання правових принципів і конкретних вимог правомірної поведінки;
- готовність сприяти правомірній поведінці інших осіб.

При цьому важливо, щоб вище перераховані якості людини були сформовані не тільки на інформаційному, а також на емоційному рівні, щоб людина була солідарна з принципами і вимогами права, була готова і вмiла практично діяти для реалізації своєї правової позиції.

Тому процес правового виховання повинен проходити певні стадії:

1. Когнітивну стадію, на якій проходить ознайомлення індивідів зі здобутками правової культури, з національним законодавством і юридичною діяльністю.
2. Емоційну стадію. На цій стадії формується позитивне психологічне ставлення до права і правомірної поведінки.
3. Поведінкову стадію. Це стадія корекції соціальної поведінки за допомогою правових стимулів і правових обмежень [18, с. 309-310].

Таким чином, головний результат процесу правової соціалізації полягає у формуванні правової культури. Окремим випадком правової соціалізації є правове виховання, яке із загального процесу правової соціалізації вирізняє цілеспрямованість та систематичність. Результативність правової соціалізації визначається кореляцією між дією об'єктивних чинників цього процесу та правовим вихованням (суб'єктивним чинником), а також здатністю суб'єктів виховання органічно поєднувати раціональні й емоційні чинники правовиховної діяльності. Найважливішими завданнями в процесі правового виховання є виправлення деформацій правосвідомості окремих осіб, подолання

правового нігілізму. Головним критерієм ефективності правового виховання є відповідність правової свідомості та правової поведінки особистості діючим у суспільстві нормам права [19].

1.4. Проблеми формування правової культури студентської молоді

Формування правової культури фахівця у процесі правового виховання особистості є двостороннім процесом: накопичення правових знань; перетворення накопиченої інформації в особисті переконання. Ефективність навчання правовим знанням залежить від наявності розвинутого мислення у студентів, що у значній мірі забезпечується шляхом формування понятійного апарату через вивчення теоретико-методологічних аспектів юридичних дисциплін. В процесі набуття правових знань формується образ понятійного правового мислення, його стиль і деонтологічні установки, інтуїція справедливості і законності рішень, які прийматиме фахівець у ході своєї професійної діяльності. Процес правового виховання повинен передусім забезпечити перехід правових знань у правові переконання вихованців, що досягається шляхом пізнання місця і ролі права у розвитку цивілізації, його значення для мінімізації соціальних конфліктів, забезпечення свободи особистості, оскільки в основі правової культури лежить глибоке знання принципів і норм права, визнання його соціальної цінності. Структура виробленого таким чином правового переконання включає в себе не тільки знання правових норм і не тільки впевненість в істинності цих знань, але й постійну готовність діяти, керуючись ними. Реалізація Болонської декларації в Україні має значний вплив на традиційні цінності вітчизняної освіти, зокрема і у орієнтації української правової культури на європейські традиції. Його позитивним змістом є запозичення досвіду, який підвищить ефективність і конкурентоздатність української вищої освіти. Це насамперед посилення практичної спрямованості навчання, збільшення тривалості практичного

навчання, при цьому не відмовляючись від очевидних досягнень системи підготовки студентів – фундаментальності та поєднання навчання і науки. Україна повинна виробити ідеї пошуку шляху, зорієнтованого на власні критерії і характеристики якості життя, соціально-культурні особливості. Цей шлях потребує значних зусиль у сфері правового виховання, політичної волі законодавчої і виконавчої влади, яка ставить перед суспільством, як пріоритетне, завдання переходу до демократичного суспільства з розвинутою правосвідомістю. Такі досягнення можливі, якщо взяти за основу наступні фактори: розвиток нових освітніх технологій поряд з традиційною для української освіти фундаментальною інтеграцією науки і освіти; виховання і навчання у відповідності з духовними цінностями, культурно-історичними традиціями. Рухаючись у вказаних вище напрямках Українська держава зможе зберегти національну ідентичність, а відновлена моральна свідомість, також і як правосвідомість, увійде в єдиний духовний простір країни. Формування правової культури студента у процесі вивчення юридичних дисциплін в контексті правокультурних традицій зумовлене загальною характеристикою сучасної правової культури, враховуючи що освіта складається не тільки із засвоєння правових знань, обізнаності в діючих нормативно-правових актах, але й з формування особистості фахівця з успішно засвоєними цінностями, на яких базуються правові норми. Специфіка проблеми полягає в тому, що отримувані правові знання зазнають постійної динаміки у зв'язку із змінами законодавства.

Необхідно сформувати у студента бажання цікавитися такими змінами, особливо тими, які пов'язані з його майбутньою професійною діяльністю. Аналіз різних трактувань щодо визначення правового виховання дає можливість окреслити основний напрямок правового виховання, яке має бути спрямованим на стратегічну мету. Суть проблеми полягає у формуванні високого рівня правосвідомості, зорієнтованої на підвищення соціально-правової активності громадянина. І, виходячи з цієї мети, правове виховання слід зосередити на формуванні у правосвідомості такої сукупності знань, яка

включала б у себе:

- знання правової політики держави, ідей і підходів до права;
- знання системи основних правових приписів, правильне усвідомлення і з'ясування їх змісту і значення в умовах сучасного українського суспільства;
- глибоку внутрішню повагу до права, законності і правопорядку;
- вміння самостійно застосовувати правові знання на практиці, узгоджувати повсякденну поведінку і особисте ставлення з реальною дійсністю, свою практичну діяльність з отриманими правовими знаннями;
- звичку поведінки згідно отриманих правових знань;
- стійкий духовний правовий імунітет (неприйняття) до вчинення будь-яких порушень правових норм.

Компоненти правосвідомості, що входять у цю сукупність, утворюють необхідну психологічну та ідеологічну основу особистості – бути у постійній готовності до активного застосування правових знань в життя, і саме рівень цієї готовності є основним показником ефективності правовиховної роботи.

Формування правової культури студента повинне забезпечуватися шляхом дотримання сукупності наступних педагогічних умов: створенням якості навколишнього правового середовища, яке має виступати потужним детермінуючим фактором правового виховання суб'єкта; розробкою і реалізацією структурно-функціональної моделі формування правової культури студента; кадровим забезпеченням навчально-виховного процесу у ЗВО, спеціальною навчальною і методичною підготовкою викладачів права; спрямованістю освітнього процесу на формування правової культури протягом усього періоду підготовки студентів; організацією суб'єкт-суб'єктної комунікативної взаємодії в системі «студент – викладач»; постійним удосконаленням змісту, форм і методів правової освіти і виховання. Загальносвітові тенденції у сфері освіти, а також нормативні основи освітньої політики України свідчать про те, що реформування освіти на світовому рівні сприяє актуалізації проблеми розвитку освітніх систем будь-якої держави. Економічна ситуація, яка привела до формування у Європі єдиного освітнього

простору, вимагала модернізації не тільки європейської, але й української системи освіти. Болонський процес – це прояв глобалізації, в країнах Європи реалізується з 1999 року і спрямований на розширення доступу до європейської освіти і, відповідно, на підвищення її конкурентоздатності. У даному контексті європейська інтеграція виходить за межі політичних і економічних процесів, втручаючись в освітню сферу і сприяє формуванню європейської ідентичності, єдиного загальноєвропейського освітнього простору. Перед освітніми закладами всіх рівнів і типів поставлено великі завдання стосовно удосконалення навчального процесу, втіленню сучасних інформаційних технологій для забезпечення підготовки висококваліфікованих спеціалістів.

Болонський процес для всіх європейських країн – учасниць Болонської декларації є процесом спільного пошуку шляхів формування загальноєвропейського простору вищої освіти. У цьому розумінні європейські країни знаходяться практично в однаковому стартовому становищі. Проте, аналізуючи запропоновану загальноєвропейську систему освіти, її нові ідеї та цілі, можна прийти до висновку що Україна буде сильнішою, якщо підтримуватиме все найкраще в освітньому процесі, що можна взяти з досвіду розвитку освіти в Україні в майбутнє і що сприятиме гармонізації української та європейської освітніх систем, але з урахуванням національних інтересів та особливостей набутого досвіду. Для сучасної України важливо не намагатися просто копіювати західну правову культуру, оскільки це явно непродуктивно. Необхідно учитися в заході в галузі права, але при цьому розвивати українську правову культуру на ґрунті власних цінностей, що склалися у процесі історичного розвитку нашої держави. Аналіз правової культури передбачає розуміння її як системи цінностей, ідей, елементів, що належать до сфери права, і їх відображення у свідомості та поведінці людей [25].

Формування правової свідомості та правової культури українського суспільства відбувалося в різні історичні епохи, які суттєво відрізняються одна від одної. Київська Русь започаткувала формування української державності. В цей період відбулось етнічне об'єднання східних слов'ян в єдиний народ.

Звідси виникають певні елементи національної свідомості: традиції, звичаї, звичаєве право, закон, суд, бойовий устрій, загальне суперництво проти зовнішніх ворогів, відчуття патріотизму. Далі формування правової свідомості та правової культури українського суспільства відбувалось в умовах загарблення українських земель Польщею, Угорщиною, Росією. Звідси дещо різні правові, економічні та соціальні погляди громадян України, які мешкають на сході, заході, півдні та півночі. Утворення української радянської республіки проголошувало диктатуру пролетаріату та встановило тоталітарний режим радянської влади. Протягом тривалого періоду тоталітаризму відбувалось закабалення народу у тому числі за допомогою певних елементів правової свідомості та правової культури (відсутність гласності і політичного плюралізму, ідеологічне і політичне панування комуністичної партії).

Проведені дослідження свідчать, що правова культура українського суспільства, яка є частиною його загальної культури та одним з головних показників рівня розвитку суспільства, наразі перебуває лише на стадії формування й потребує цілеспрямованої діяльності з її становлення та активного розвитку. Соціологічні дослідження, опитування громадян України у Всеукраїнському чи регіональних масштабах, здійснені впродовж останніх 10-15 років, постійно і однозначно засвідчують про перекося у відносинах громадян з владою, невміння їх захистити свої права. Отже – це свідчить про низький рівень їх правосвідомості та правових знань.

Досить поширеною є думка, що відродження України цілком залежить від економічних чинників. Економічний розвиток має велике значення, але здобуття очікуваних економічних перетворень неможливе без відповідних зрушень у дотриманні всіма органами влади, їх посадовими особами, підприємцями та громадянами правової культури та правового порядку, встановленого у державі.

Від рівня правової культури суспільства залежать рівні правової культури окремих систем, а також громадян. Правова культура члена суспільства (громадянина) включає: юридичні знання і уявлення; правосвідомість; традиції,

потреби і навички діяння відповідно до закону; реальне діяння в режимі законності відповідно до правових установок і переконань; правову активність.

Студент – майбутній фахівець – уже у ЗВО має бути зорієнтований (поряд з одержанням професійних знань і практичних навичок) на становлення правового мислення. Правове виховання студентів у вищих навчальних закладах має бути організовано на високому рівні і бути продовженням виховання, розпочатого ще у сім'ях, дошкільних закладах і школах. На цьому етапі правового виховання вбачається доцільною орієнтація на надання більшою мірою практичних правових навичок, ніж теоретичних правових знань. Це пояснюється тим, що для людей віком від 17 до 23-25 років важливішим є знання конкретних механізмів, які забезпечували б правомірну поведінку у конкретних ситуаціях, в яких вони з великою ймовірністю можуть опинитися в майбутньому, і труднощів, з котрими вони можуть зустрітися. Серед цих ситуацій: влаштування на роботу і захист своїх трудових прав, купівля-продаж і оренда нерухомості та земельних ділянок, відносини із правоохоронними органами та судом (виступ у ролі затриманого, підозрюваного, свідка, позивача, відповідача тощо). Молодь, як і представники інших вікових категорій, має знати, як себе поводити у тих чи інших ситуаціях, знати як не допустити помилок [17].

РОЗДІЛ 2

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ УНІВЕРСИТЕТУ

2.1. Педагогічні умови формування правової культури студентів університету

Метою даного параграфу являється опис педагогічних умов та принципів за якими формуються правова культура студентів університету. Для реалізації даної цілі необхідно надати визначення поняттю» педагогічні умови».

В. Арєєв вважає, що педагогічні умови – це обставини процесу навчання, які є результатом цілеспрямованого відбору, конструювання та застосування елементів змісту, методів, а також організаційних форм навчання для досягнення певних дидактичних цілей [4].

Педагогічні умови формування правової культури студентів університету:

- необхідна правова література (бібліотека, ресурсний центр);
- впровадження у навчальний процес ЗВО тренінгових занять спрямованих на формування правової культури студентів.

Педагогічні принципи правовиховної роботи у роботі зі студентами:

- принцип всеосяжності та безперервності;
- принцип державно-правового підходу;
- принцип аксіологічності;
- принцип соціально-правового обслуговування;
- принцип єдності прав і відповідальності ;
- принцип правового самозабезпечення;
- принцип спонукання громадян до активності .

Принцип всеосяжності та безперервності виражає необхідність скрізь, з усіма без винятку громадянами (від дошкільника до працівників вищого рівня державного управління), і постійно проводити правовиховну роботу,

спрямовану на формування і підтримання високого рівня правової культури.

Принцип державно-правового підходу, Правове виховання не може обмежуватися вивченням тільки норм права. Його мета – не в перетворенні усіх на юристів, і, тим більше, не підготовка юридично грамотних правопорушників.

Принцип аксіологічності втілюється у формуванні в громадян правових цінностей як особистих, як життєвих і поведінкових орієнтирів. Це доречно, оскільки право фактично є конкретизованим, законодавчим вираженням моралі – норм добра і зла, справедливості і кривди, обов'язку і відповідальності. Необхідно забезпечити глибоке засвоєння всіх правових питань кожним підлітком, юнаком, громадянином, формування не стільки правових знань, скільки емоційно-ціннісних ставлень до реальності, що стоїть за ними. Це вимагає не інформування людей, а формування правових переконань, що «опромінюються» у свідомості кожного «світлом» особистісного змісту.

Принцип соціально-правового обслуговування рекомендує розкривати питання права і його норм не як страховища, а як блага, не як загрози покарання, а як надійного захисту від лиха, як умови забезпечення особистого успіху.

Принцип єдності прав і відповідальності підкреслює необхідність поєднання роз'яснення прав кожного з його відповідальністю за власний вибір, за порушення прав. Це і відповідальність перед іншими громадянами, які теж мають права, відповідальність перед суспільством і не тільки правова, а одночасно відповідальність культурної, моральної, розумної, цивілізованої, порядної людини.

Принцип правового самозабезпечення. Кожний має виразно розуміти те, що він сам насамперед відповідальний перед собою. Доля, добробут, безпека, відносини з правовою системою, неприємності, що виникають під час конфліктів із нею, залежать від самої людини.

Принцип спонукання громадян до соціальної, правоохоронної і право захисної активності як принцип виховання виражений насамперед тим, що в

активній перетворюючій діяльності не на словах, а на ділі відбувається процес зміцнення і розвитку навичок, умінь і якостей людини [45].

На основі вищевказаних умов та принципів правового виховання студентів університету та власного досвіду нами було сформовано комплекс педагогічних умов, які покращили умови формування правової культури студентів університету :

- творчий підхід викладачів до викладання студентам не юридичних спеціальностей курсу з дисципліни «Основи правознавства»;
- покращення матеріального забезпечення (надати змогу викладачам користуватися під час лекцій мультимедійними дошками, діaproекторами, задля надавання наглядних прикладів студентам тощо);
- здатність викладачів користуватися інтерактивними методами навчання;
- здатність викладача зацікавити студента практичними прикладами з власного професійного досвіду.

2.2. Методика проведення експериментального дослідження

На основі результатів теоретичного аналізу правової культури, закономірностей формування правової культури студентів, а також інноваційних підходів щодо підготовки майбутніх спеціалістів соціальних педагогів та психологів, нами здійснено експериментальне дослідження яке складалося з наступних етапів:

1. Констатувальний етап.
2. Формувальний етап дослідження.
3. Аналіз результатів контрольного етапу дослідження.

Для вивчення проблеми формування правової культури студентів університету нами було проведено дослідження, яке здійснювалося на базі Запорізького національного університету.

В якості методів дослідження застосовувалися бесіда, опитування (анкетування), експеримент, математичні методи узагальнення та обробки кількісних даних.

На констатувальному етапі дослідження прийняли участь 36 студентів факультету соціальної педагогіки та психології, напрямку підготовки психологія та соціальна педагогіка, які навчаються на 2 курсі.

Далі ми розділили студентів на контрольну та експериментальну групи, контрольна група психологів складалася з 17 студентів, експериментальна група соціальних педагогів та логопедів складалася з 19 студентів.

Констатувальний етап дослідження проводився у травні 2023 року, до того, як студенти почали вивчення дисципліну «Основи правознавства». В ході даного етапу експерименту нами в обох досліджуваних групах студентів було проведено опитування, за способом збору інформації – анкетування (форму анкети див. в Додатках А, Б). Мета анкетування – перевірка сформованості правової культури на початку дослідження.

Спеціально для даного дослідження нами було розроблено два варіанта анкет, які були представлені учасникам експерименту. Перша анкета складалася з 17 запитань, яка була спрямована на виявлення рівня правової культури опитуваних.

Другий варіант анкети складався з 10 питань, які виявляли національні і правові якості майбутнього спеціаліста з сформованою правовою культурою за наступними показниками:

- Праця на благо України.
- Бажання виховувати в своїх співробітників та членів родини любов до України.
- Готовність боротися за дотримання прав і свобод громадян України.
- Знання історії та культури України.
- Повага до законів та символів України.
- Готовність публічно захищати репутацію своєї країни перед громадянами інших країн.

- Дотримуватися українських народних традицій та правових норм у повсякденному житті.

- Прагнення рівності прав усіх національностей.

- Використання в побуті, у громадських місцях і державних установах української мови.

- Готовність навіть ціною життя захищати територіальну цілісність України.

Анкети дозволяли виявити загальний рівень сформованості правової культури студентів університету.

Після проведення опитування за першим зразком анкети ми отримали наступні показники, які зазначені у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Загальний рівень сформованості правової культури

Рівень сформованості правової культури	Контрольна група	Експериментальна група
Високий	15 %	15%
Середній	55%	45%
Низький	30%	40%

З показників приведених вище робимо висновок, що 4 з 17 студентів контрольної групи мають високий рівень сформованості правової культури, 8 – середній, 5 – низький. Результати експериментальної групи мають наступні показники: у 6 з 19 студентів виявлено високий рівень сформованості правової культури, 8 мають середній рівень, та 5 студентів мають низький рівень.

Порівнюючи результати контрольної та експериментальної групи ми бачимо, що результати сформованості правової культури на початковому етапі експерименту майже ідентичні.

Тепер розглянемо показники результатів другої анкети за національними і правовими якостями майбутнього спеціаліста зі сформованою правовою культурою.

Таблиця 2.2

Національні і правові якості майбутнього спеціаліста зі сформованою правовою культурою (показники контрольної групи)

№	Якості особистості	Не важливо %	Середньої важливості %	Високої важливості %
1.	Праця на благо України	50	35	15
2.	Бажання виховувати в своїх співробітників та членів родини любов до України	50	30	20
3.	Готовність боротися за дотримання прав і свобод громадян України	45	35	20
4.	Знання історії та культури України	30	60	10
5.	Повага до законів та символів України	30	40	30
6.	Готовність публічно захищати репутацію своєї країни перед громадянами інших країн	50	35	15
7.	Дотримуватися українських народних традицій та правових норм у повсякденному житті	60	20	20
8.	Прагнення рівності прав усіх національностей	45	40	15
9.	Використання в побуті, у громадських місцях і державних установах української мови	30	50	20
10.	Готовність навіть ціною життя захищати територіальну цілісність України	60	30	10

Аналіз даних зазначених в табл. 2.2 дає певну картину людських якостей членів контрольної групи, їх відношення до прав та свобод людини, повага до рідної мови, культури, традицій, законів та символіки держави. 50% – це 9 представників контрольної групи не вважають за важливим працювати на благо України, 50% не готовність публічно захищати репутацію своєї країни серед представників інших національностей, 60% опитуваних не дотримуються українських народних традицій та правових норм у повсякденному житті, для 60% учасників групи є важливими мати добрі знання з історії та культури країни, 50% використовують в побуті, у громадських місцях і державних установах українську мову. Загалом виходячи з показників таблиці 2.2 учасники контрольної групи мають низький рівень сформованості національних та правових якостей як для майбутніх спеціалістів.

Далі розглянемо аналіз результатів другої анкети національних та правових

якостей експериментальної групи.

За даними таблиці 2.3 результати експериментальної групи на першому етапі дослідження випереджають контрольну групу. 45% учасників групи вважають за потрібним працювати на благо рідного краю, 60% – використовують в побуті, громадських місцях і державних установах українську мову, 60% учасників групи дотримуються українських народних традицій та правових норм у повсякденному житті, 50% прагнуть рівності всіх націй, 50% готові публічно захищати перед представниками іншої національності репутацію рідної країни. Загалом виходячи з показників табл. 2.3 експериментальна група має середній рівень сформованості національних і правових якостей для майбутнього спеціаліста.

Таблиця 2.3

Національні і правові якості майбутнього спеціаліста зі сформованою правовою культурою (показники експериментальної групи)

№	Якості особистості	Не важливо %	Середньої важливості %	Високої важливості %
1.	Праця на благо України	25	30	45
2.	Бажання виховувати в своїх співробітників та членів родини любов до України	30	40	30
3.	Готовність боротися за дотримання прав і свобод громадян України	40	30	30
4.	Знання історії та культури України	20	60	20
5.	Повага до законів та символів України	10	30	60
6.	Готовність публічно захищати репутацію своєї країни перед громадянами інших країн	10	40	50
7.	Дотримуватися українських народних традицій та правових норм у повсякденному житті	20	60	20
8.	Прагнення рівності прав усіх національностей	20	50	30
9.	Використання в побуті, у громадських місцях і державних установах української мови	10	60	30
10.	Готовність навіть ціною життя захищати територіальну цілісність України	30	40	30

Підсумовуючи результати констатувального етапу ми маємо результати анкетних даних обох груп за якими:

- загальний рівень сформованості правової культури вищій в контрольній групі,

- вищі показники національних і правових якостей з сформованою правовою культурою майбутнього спеціаліста має експериментальна група.

Для проведення формувальної частини дослідження нами була обрана група саме соціальних педагогів тому, що ця спеціальність має свою специфіку у своїй практичній діяльності, вона передбачає в майбутньому роботу з людьми, роботу з законодавчою базою (надання юридичних консультацій, захист прав дітей, представництво в судді тощо).

Друга частина дослідження проходила у листопаді місяці, після того, як студентами був прослуханий курс з дисципліни «Основи правознавства» за наступними темами:

1. основи теорії держави і права;
2. конституційне право – провідна галузь національного законодавства;
3. основи адміністративного права України;
4. основи цивільного права України;
5. основи трудового права України;
6. основи кримінального права України.

Нами був розроблена програма занять у вигляді тренінгів та брейн-рингів з правознавства для експериментальної групи. Тренінгові заняття та брейн-ринги проходили одночасно з лекціями з правознавства. Тобто контрольна група на час формувальної частини експерименту лише прослухала курс лекцій, тоді як експериментальна група одночасно з відвідуванням лекцій пройшла курс тренінгів та брейн-рингів.

Програма тренінгу розрахована на 3 заняття по 1 годині 20 хвилин та 4 години на самостійну роботу, час проходження 2 брейн-рингів займав разом 2 години (всього 10 годин). Порядок пред'явлення і тематика вправ спрямовані на створення атмосфери довіри і відкритості групового спілкування. Підбір і розташування вправ слугують досягненню єдиної мети – формуванню правової культури майбутніх соціальних педагогів.

Метою тренінгових занять було формування професійної самосвідомості майбутніх соціальних педагогів, підвищення рівня правової культури у професійній діяльності.

Задачі тренінгової роботи:

- мобілізувати та закріпити на практиці всі наявні знання;
- швидко прийняти рішення найчастіше в нестандартній, парадоксальній ситуації (Виявити спритність);
- виграти змагання (індивідуальне або колективне).

Цілі тренінгових занять:

- знайомство студентів з міжнародними документами, що стосуються захисту прав, формування вдумливого і відповідального ставлення до процесу захисту своїх прав;
- акцентування уваги учасників тренінгу на понятті «обов'язки» і «відповідальності»;
- розвиток аналітичного і критичного мислення;
- виховання вдумливого ставлення та поваги до прав інших.

Мета брейн-рингів:

- закріпити та розширити знання студентів отриманих на лекціях з основ правознавства,
- викликати інтерес студентів до предмету,
- виховувати правову культуру,
- виховувати уважність,
- почуття відповідальності,
- розвивати навички правильно використовувати знання з правознавства.

Після того як було завершено опитування зі студентами, що входили до експериментальної групи, ми домовилися зі студентами про час і місце зустрічі для занять з підвищенні їх правової культури.

На першому занятті (тривалість 1 година 20 хвилин) після того, як всі учасники представилися і викладач виклав основні завдання і цілі майбутньої роботи, група приступає до вироблення загальних правил і норм участі.

Учасникам пропонується поміркувати і визначити для себе умови, при яких спілкування в групі буде найбільш продуктивним і комфортним (5-6 хвилин). Далі йде обговорення в групі і вироблення колективних правил. Викладач також вносить доповнення, пропонуючи вже апробовані норми групової взаємодії.

Групою визначені наступні правила:

- Спілкування за принципом «тут і тепер». Повне включення в роботу групи. Концентрація уваги на тому, що відбувається «тут і тепер».
- Відмова від загальних міркувань. Уміння говорити про свої конкретні переживання, думки, дії.
- Атмосфера довіри, емоційної близькості і теплоти між членами групи, доброзичливості.
- Вільний і відкритий прояв своїх почуттів, що виникають під впливом занять.
- Готовність до активної участі у процесі, бажання експериментувати зі своєю поведінкою, з метою кращого пізнання себе та інших.
- Дотримання конфіденційності.

Вправа на знайомство «Порівняння»

Ціль вправи: групова рефлексія

Кожен учасник по черзі порівнює себе з певною твариною (пташкою, комахою), пояснює це порівняння та докладно розповідає про цю тварину – де вона живе, з ким, що вона їсть, весла вона чи сумна.

Вправа дуже сподобалась учасникам тому, що хоч учасники групи знайомі між собою, але було цікаво дізнатися хто з якою твариною себе порівнює.

Далі гра по групах, яка складається з 2 або 3 осіб. Учасники об'єднуються у декілька груп, кожна група повинна скласти словосполучення зі словом «право». На виконання завдання дається 5-7 хвилин, перемагає та команда, яка скала більш всього словосполучень із запропонованим словом.

Учасники тренінгу дуже швидко об'єдналися в команди, завдання не

викликало жодних труднощів, команди навіть впоралися раниш зазначеного часу.

Далі на дошці з'являються слова: ясність, чіткість, стабільність, рівність.

Потім кожен з учасників трактує значення кожного слова за своїм власним розумінням. Наприкінці ми обговорення ми порівнюємо скільки визначень наданих слів у групі збігаються.

Після обговорення викладач називає тему сьогоднішнього заняття «Права дітей». Наше перше заняття присвячується міжнародним документам про права дітей. Це свого роду міні лекція, яка розрахована на 20 хвилин, під час якої викладач розповідає про основні закони міжнародні та державні, які стосуються насамперед захисту прав дітей.

Далі іде робота по групах.

Мета групової роботи: формування правової самосвідомості у студентів.

Правосвідомість студентів формується не тільки розпорядженнями і вимогами, стереотипами, а й самостійним осмислюванням проблем, пошуком виходу зі складних ситуацій, студентів потрібно неодноразово зіштовхувати зі злом у різних педагогічно конструюються ситуаціях. В результаті студент буде підготовлений до реальних складнощів життя.

Розвиток навичок: саморозуміння, самоповаги, комунікабельності, вміння слухати, самоствердження.

Переведення дискусійних навичок на соціально-правову тематику. Учні діляться на групи по 4 чоловіка. Педагог визначає предмет дискусії (пов'язаний з правовими нормами) і правила спору (не перебивати, поважати думку іншого, не приймати без необхідності іншу точку зору).

Для дискусії запропоновані наступні теми:

«В університеті повинно бути студентське самоврядування».

«Я маю право відстоювати свою думку перед викладачем під час проходження занять».

«Я маю право голосно вмикати музику в будь-який час дня».

«Міліція не має права мене затримувати без попереднього повідомлення

батьків або педагогів».

«Я маю право займатися будь якою трудовою діяльністю незважаючи на наявні у мене дефекти мови (диктором телебачення, співаком, адвокатом, авіадиспетчером, конферансьє)».

«Батьки і педагоги не мають права змушувати мене вивчати ті предмети, які я не вважаю важливими для моєї подальшої трудової діяльності».

«Батьки зобов'язані приймати всі важливі рішення стосовно нашої родини, тільки порадившись зі мною (купівля дорогих предметів, місце проведення відпустки, запрошення гостей, в т.ч. неприємних мені; переїзд на нове місце проживання; планування сімейного бюджету)»

«Я маю право дружити і спілкуватися, в тому числі з особою протилежної статі, не дивлячись на негативну думку про моїх друзів батьків і педагогів, а також проводити з ними час (вночі) не повідомляючи дорослих».

Під час дискусії двоє студентів з групи сперечаються, двоє – спостерігають, потім учасники міняються ролями.

Мета дискусії: не виграти суперечку, а відчутти почуття, коли хто-небудь з тобою не згоден.

В кінці дискусії обговорюються почуття, які виникають під час суперечки.

Дотримувались правила спору?

Змінили ви вашу думку під час суперечки?

Наприкінці обговорення вправи всі учасники дійшли однакового висновку:

Кожен має право на свою власну думку, але треба мати на увазі, що у кожного може бути своя точка зору. Уміння відстояти свою точку зору дозволяє зробити свій власний вибір в різних правових ситуаціях. Уміння відстоювати свою позицію в критичних ситуаціях при цивільних, кримінальних та інших прецедентах. Відпрацьовувати навички з аргументованою захисті власної позиції.

Далі іде перевірка роботи груп. Ведучий обов'язково оцінює роботу груп

і коротко коментує відповіді.

Наприкінці тренінгу учасники діляться своїми емоціями та враженнями.

Викладач дає студентам домашнє завдання (самостійно розглянути закони України стосовно прав дітей).

Хід другого заняття.

Вправа-активатор «Без слів».

Ведучий загадує простий текст, записуючи його на папір, після чого передає його іншим учасникам на вушко, а учасники передають одне одному зрозуміле. Ступінь збігу переданого і записаного тексту свідчить про вміння встановлювати контакт.

Потім коротко перевіряється домашнє завдання та пригадується засвоєна інформація з першого заняття.

Далі йде «право-поняття».

Мета: допомогти студентам усвідомити правові терміни, зрозуміти їх значення і навчитися застосовувати в мовній практиці.

В ході ігрової ситуації повинні розвиватися когнітивні, мовні та комунікаційні навички.

Правові терміни: цензура, наклеп, злочинець, правопорушення, образа, помилування, шахрайство, хабар, конфіскація, комерція, право, дезертирство, прокурор.

Учасникам гри пропонується сісти в коло. Роздаються картки з правовими термінами. Студенти прочитують терміни, розповідають, як розуміють їх значення. Потім знаходять на столі картки з визначеннями цих термінів і зачитують їх. На наступному етапі гри пропонується робота з термінами, які вже знайомі. З ними потрібно скласти пропозиції за змістом. Кращі пропозиції зачитуються, повторюються. Рекомендується вести «Словник правових термінів» (можна груповий).

Гра «Права дитини».

За допомогою уявної ігрової ситуації, навчальна діяльність наближається до реальної дії. Головнє завдання – перемикання основної уваги студента з

засвоєння правових знань на їх практичну значимість.

Мета: закріплення правових знань у студентів про основні права і законах суспільства. Розвивати самоповагу і незалежність прийняття правових рішень.

Порядок роботи:

Учасники діляться на 4 групи.

Заповнюють анкети:

1 група – «Права, які я маю і хочу зберегти»;

2 група – «Права, яких у мене немає, але хочу мати»;

3 група – «Якби я був батьком, то дав би моїм дітям право на ...»;

4 група – «Якби мої права були порушені, я б зробив ...»

У кожній анкеті пропонується виділити 5 прав, категорій і розташувати їх за рівнем значущості. Потім кожна група зачитує свої відповіді і проводиться обговорення висловленої думки. Потім педагог розповідає, як права дитини захищаються в нашій країні (області, місті). Наводяться приклади основних законодавчих актів. Перед тренінгом проводиться бесіда за матеріалами Конвенції ООН з Прав дитини.

Далі іде перевірка роботи студентів. Учасники розказують чи виникали в них труднощі при виконанні цієї справи. Якщо так, то які саме?

Наприкінці тренінгу студенти діляться своїми емоціями та враженнями.

Викладач дає домашнє завдання: завести словник з правових термінів та вивчати його.

Хід третього заняття.

Права «Ніхто не знає».

Студенти кидають один одному м'яч. Той, у кого виявиться цей м'яч, говорить таку фразу: «Ніхто з вас не знає, що я (або – у мене) ...».

Ця справа допомагає учасникам дізнатися щось нове про своїх одногрупників.

Далі іде справа на закріплення матеріалу. Ведучий питає учасника як вони себе почувають, яка температура навколо вас (не температура в приміщенні, а у взаємовідносинах) а потім пропонує виміряти температуру

прав людини в нашому університеті. На аркушах паперу вказати тільки бали, відповідаючи на запитання. Треба уважно прослухати кожне з висловлювань і вказати, наскільки точно воно застосовується до колективу вашого університету.

Шкала оцінки:

1 – ніколи,

2 – рідко,

3 – часто,

4 – завжди.

У нашому університеті студентам забезпечена безпека і особиста недоторканність.

Члени колективу нашого університету стануть виступати проти дискримінації, принизливих дій і висловлювань. Коли виникають конфлікти, ми вирішуємо їх спільно.

У дисциплінарних питаннях кожному студенту гарантовано справедливе та неупереджене ставлення при визначенні покарання і провини.

Ніхто не зазіхає на моє персональне майно або місце.

Колектив нашого університету охоче приймає студентів, викладачів, персонал різних національних культур.

Членам колективу мого університету надається достатній час для відпочинку протягом навчального дня в нормальних умовах.

Учні мають можливість приймати участь при розробці правил свого життя.

Максимально можлива температура – 36 градусів «прав людини».

За результатами температура була близька 30.

Після завершення справи студенти дійшли висновку, що не досконало знають свої права. Необхідно пам'ятати, що там, де права, там і обов'язки і відповідальність. Тому, заявляючи про свої права, треба бути уважним. Щоб поліпшити правову атмосферу в групі, сім'ї, університеті, треба пам'ятати про права інших людей, про відповідальність за свої вчинки і про свої обов'язки.

Гра «Острів».

Мета: розуміння і закріплення вивчених понять у галузі права, розвиток комунікабельних здібностей, уміння вести взаємодію, формування поняття необхідності, висновок з поняття «особисте» на поняття «загальне».

Учасники гри повинні були написати закони острова, котрі б містили звід правил, прав, обов'язків та свобод для людей, що живуть на острові та туристів.

Організувати взаємодію островів для виживання, тому, що на одному острові є прісна вода, а на другому острові є сірники.

Вузлові моменти гри, за якими визначається поточний рівень гри:

Приїзд нових інопланетян (ігрових майстрів) з якоюсь інформацією, прозоріння ігрових майстрів на островах.

Розробка системи ресурсів для островів і об'єднання законів, таким чином, що б не один острів не зміг вижити самостійно. Створити різне для всіх розклад: скільки і яких ресурсів необхідно для 1 дня життя і т.д.

Виживання кожного острова можливо у 2 випадках: об'єднання законів, кооперація, перерозподіл ресурсів всіх островів (або хоча б їх частини). Ресурси по островах повинні розподілятися так, що б їх не вистачало до кінця гри.

Підведення підсумків гри: що ви дізналися нового в процесі гри, чи навчилися ви знаходити компроміс, загальні враження.

Після завершення тренінгових занять з експериментальною групою був проведений брейн-ринг з правознавства, на тему « Ти людина, отже маєш права». Учасників поділили на дві команди з однаковою кількістю учасників.

Брейн-ринг складався з 4 турів.

1 турнір ерудитів.

Команди по черзі ставлять один одному запитання, на які вони мають відповісти за певний час. Кожна правильна відповідь оцінюється у 2 бали.

У 2 турі запрошені юристи задають кожній команді по декілька питань.

У 3 турі питання задаються одночасно обом командам, відповідь надає та команда, яка перша натиснула сигнальну кнопку.

Далі учасникам задаються задачі з правознавства, перемогу отримує та

команда, яка надала правильне вирішення ситуації.

Наприкінці змагання запитання для правознавців двох команд: установити види прав людини. Перемагає та команда, яка точно визначить усі види прав людини.

Після завершення тренінгів, брейн-рингів та лекцій з дисципліни «Основи правознавства», контрольній та експериментальній групі було запропоновано відповісти на питання двох анкет, на які вони вже давали відповідь на початку дослідження.

Після повторного проведення опитування за першим зразком анкети ми отримали наступні показники, які зазначені у таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

Загальний рівень сформованості правової культури

Рівень сформованості правової культури	Контрольна група	Експериментальна група
Високий	25%	55%
Середній	60%	40%
Низький	15%	5%

З показників приведених вище робимо висновок, що 4 з 17 студентів контрольної групи мають високий рівень сформованості правової культури, 8 – середній, 5 – низький. Результати експериментальної групи мають наступні показники: у 10 з 19 студентів виявлено високий рівень сформованості правової культури, 8 мають середній рівень, та лише 1 студент має низький рівень.

Порівнюючи результати контрольної та експериментальної групи на рівень сформованості правової культури на кінцевому етапі дослідження за показниками таблиці бачимо, що вищий рівень сформованості правової культури має експериментальна група.

Тепер розглянемо показники результатів другої анкети за національними і правовими якостями майбутнього спеціаліста зі сформованою правовою культурою.

Таблиця 2.5

Національні і правові якості майбутнього спеціаліста зі сформованою
правовою культурою(показники контрольної групи)

№	Якості особистості	Не важливо %	Середньої важливості %	Високої важливості %
1.	Праця на благо України	30	40	30
2.	Бажання виховувати в своїх співробітників та членів родини любов до України	40	40	20
3.	Готовність боротися за дотримання прав і свобод громадян України	20	50	30
4.	Знання історії та культури України	10	70	20
5.	Повага до законів та символів України	20	50	30
6.	Готовність публічно захищати репутацію своєї країни перед громадянами інших країн	20	50	30
7.	Дотримуватися українських народних традицій та правових норм у повсякденному житті	60	20	20
8.	Прагнення рівності прав усіх національностей	30	40	30
9.	Використання в побуті, у громадських місцях і державних установах української мови	20	60	20
10.	Готовність навіть ціною життя захищати територіальну цілісність України	30	40	30

Порівнюючи результати таблиці на початку та на кінці дослідження ми бачимо зріст рівня сформованості правової культури за національними та правовими якостями. 6 студентів з 19 вважають важливим залишитися працювати на благо держави. 50 % учасників групи готові боротися за дотримання прав і свобод громадян України. 70% вважає за потрібне покращити знання з історії та культури України. 50% готовність публічно захищати репутацію своєї країни перед громадянами інших країн. Майже половина групи має готовність навіть ціною свого життя захищати територіальну цілісність своєї держави. Загалом виходячи з показників таблиці 3.2 учасники контрольної групи мають середній рівень сформованості національних та правових якостей як для майбутніх спеціалістів.

Далі розглянемо аналіз результатів другої анкети національних та правових якостей експериментальної групи.

Таблиця 2.6

Національні і правові якості майбутнього спеціаліста зі сформованою
правовою культурою(показники експериментальної групи)

№	Якості особистості	Не важливо %	Середньої важливості %	Високої важливості %
1.	Праця на благо України	10	30	60
2.	Бажання виховувати в своїх співробітників та членів родини любов до України	20	50	30
3.	Готовність боротися за дотримання прав і свобод громадян України	20	40	40
4.	Знання історії та культури України	20	20	60
5.	Повага до законів та символів України	10	10	80
6.	Готовність публічно захищати репутацію своєї країни перед громадянами інших країн	10	30	60
7.	Дотримуватися українських народних традицій та правових норм у повсякденному житті	20	60	20
8.	Прагнення рівності прав усіх національностей	20	20	60
9.	Використання в побуті, у громадських місцях і державних установах української мови	10	60	30
10.	Готовність навіть ціною життя захищати територіальну цілісність України	20	40	40

За результатами табл. 2.6 у учасників експериментальної групи також покращились показники за сформованістю правової культури за національними та правовими якостями. Більше половини групи вважає за правильним працю на благо України. Для більшості членів групи є дуже важливі знання з історії та культури України. Майже вся група має високу важливість до поваги законів України. Більшість членів групи готовність публічно захищати репутацію своєї країни перед громадянами інших країн. Майже половина групи готова навіть ціною свого життя захищати територіальну цілісність своєї країни. За даними таблиці 2.6 учасники експериментальної групи мають високий рівень сформованості національних і правових якостей як для майбутніх спеціалістів.

2.4. Аналіз результатів експериментального дослідження

З метою визначення рівня сформованості правової культури студентів університету нами було проведено дослідження у якому брало участь 36 студентів.

Вхідний ступень сформованості правової культури у студентів університету було виявлено та оцінено в ході констатувального етапу педагогічного експерименту за допомогою анкетування в обох групах.

Подальше дослідження передбачало процедуру анкетування, аналогічну тій, яка проводилася в обох групах студентів на констатувальному етапі, зміст анкети при цьому не змінювався (див. Додатки А, Б). В результаті анкетування, яке проводилося у лютому-травні 2023 року, було отримано дані про рівні сформованості правової культури студентів.

З показників приведених вище робимо висновок, що 4 з 17 студентів контрольної групи мають високий рівень сформованості правової культури, 8 – середній, 5 – низький. Результати експериментальної групи мають наступні показники: у 5 з 19 студентів виявлено високий рівень сформованості правової культури, 7 мають середній рівень, та 5 студентів мають низький рівень.

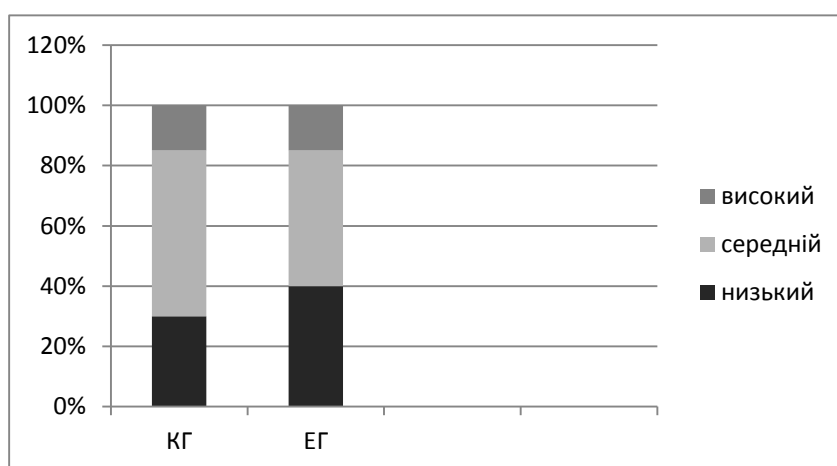

Рисунок 2.1. Рівні сформованості правової культури студентів на початку дослідження

Порівнюючи результати контрольної та експериментальної групи ми бачимо, що за рівнем сформованості правової культури на початковому етапі експерименту має контрольна група.

Після проведення потворного анкетування нами було отримано наступні результати.

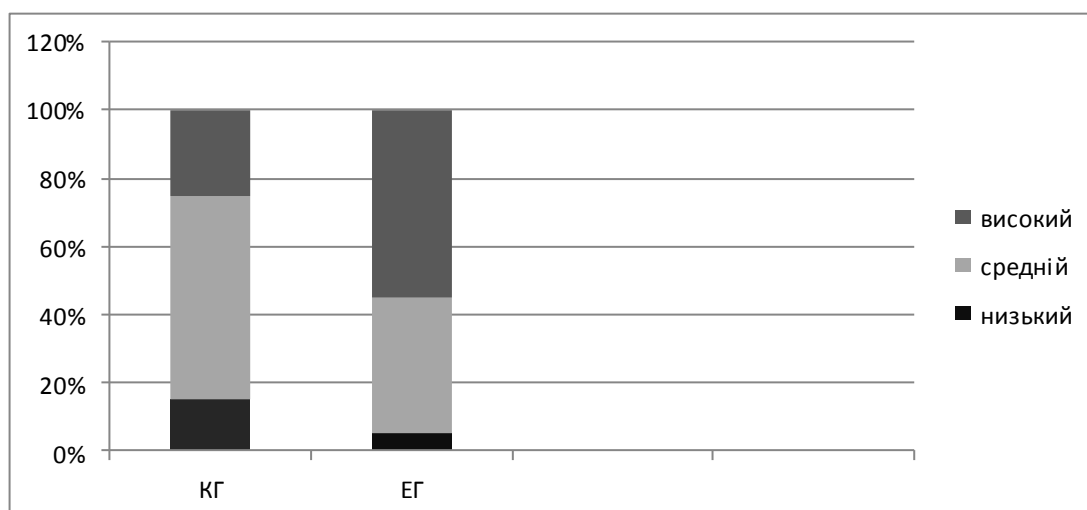

Рисунок 2.2. Рівні сформованості правової культури студентів наприкінці дослідження

З показників приведених вище робимо висновок, що 5 з 17 студентів контрольної групи мають високий рівень сформованості правової культури, 9 – середній, 3 – низький. Результати експериментальної групи мають наступні показники: у 8 з 19 студентів виявлено високий рівень сформованості правової культури, 10 мають середній рівень, та лише 1 студент має низький рівень сформованості правової культури, 6 мають середній рівень, та лише 1 студент має низький рівень.

Порівнюючи результати контрольної та експериментальної групи на рівень сформованості правової культури на кінцевому етапі дослідження за показниками діаграми бачимо, що вищий рівень сформованості правової культури має експериментальна група.

Динаміку рівнів сформованості правової культури студентів контрольної та експериментальної груп демонструють рисунки 2.3 і 2.4. На рисунках наочно

зображені дані, отримані в результаті повторного анкетування студентів обох груп, в порівнянні з вхідними даними анкетування окремо по кожній групі.

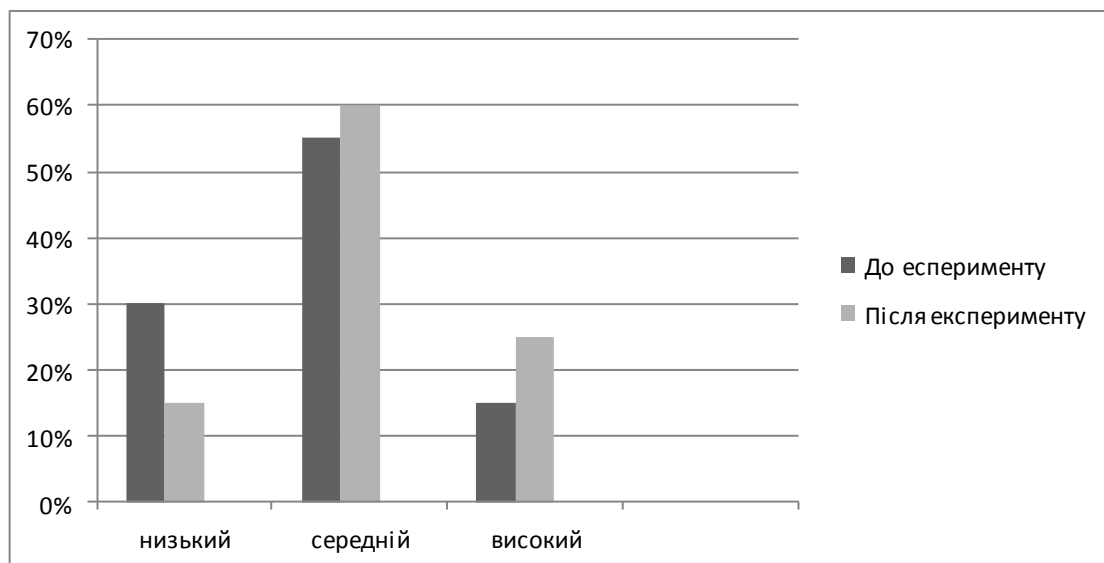

Рисунок 2.3. Динаміка сформованості рівнів правової культури контрольної групи

За показниками рис. 2.3. в контрольній групі низький рівень правової культури знизився на половину від 30 до 15%, середній рівень підвищився лише на 5%, високий рівень підвищився на 10%. За показниками динаміки рівня сформованості правової культури суттєві зміни були лише у показників з низьким рівнем правової культури.

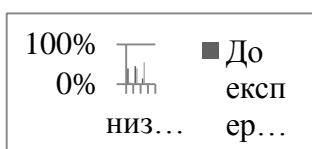

Рисунок 2.4. Динаміка рівнів сформованості рівнів правової культури експериментальної групи

За показниками динаміки рівнів сформованості правової культури студентів експериментальної групи низький рівень правової культури мають лише 5% студентів, конкретніше лише 1 студент із групи, середній рівень зменшився на 5%, високий рівень підвищився аж на 30%.

Таким чином, можна зазначити, що у результаті проведеної тренінгової роботи, у більшості учасників групи значно підвищився рівень правової культури, підвищився рівень самопрезентації та професійної самосвідомості, це свідчить про результативність впливу на експериментальну групу.

ВИСНОВКИ

Правова культура будується на стереотипах свідомості і правової поведінки, притаманних даній конкретній соціальній спільності. Правові стереотипи формуються у масовій свідомості в процесі історичного розвитку суспільства. Нестійкий політичну рівновагу, зокрема велика кількість суб'єктів, носіїв абсолютно різних ідеологічних установок, не дозволяє в цілому виробити єдину концепцію формування стійкої правової культури в суспільстві, оптимально високого рівня правових знань громадян, стабільного правового поведінки.

Формування правової культури – це складний і тривалий процес: це і збільшення рівня правосвідомості, правової активності, юридичних знань громадян, і підвищення ефективності правоохоронної діяльності, і проведення судової реформи, і підвищення культури правозастосування та правотворчості, а також якості законодавства. Правова культура формується систематичної цілеспрямованої освітньо-просвітницькою діяльністю держави і залежить насамперед від рівня розвитку правової свідомості громадян, від того, наскільки глибоко усвідомлені ними основні правові норми.

Відповідно до мети магістерської роботи в ході дослідження були вирішені наступні завдання:

1. Було розглянуто та надано загальну характеристику поняттю права культура, а саме:

Правова культура – це один із різновидів загальної культури людини, систему якої складають духовні і матеріальні цінності у сфері функціонування права, що відповідають рівню досягнутому суспільством правового процесу в сфері функціонування закону та права, який відображається у правовій формі стану свободи особистості, її рівень творчої діяльності, у процесі якої вона здобуває і розвиває свої правові знання, уміння, навички.

2. Проаналізовано функції та види правової культури.

Функції правової культури:

1. пізнавально-реформаторська функція;
2. праворегулятивна функція;
3. ціннісно-нормативна функція;
4. правосоціальна функція;
5. комунікативна функція;
6. прогностична.

Види правової культури за суб'єктивним складом:

- 1) правову культуру суспільства;
- 2) правову культуру особи;
- 3) правову культуру професійної групи.

3. Визначено проблеми формування правової культури студентської молоді (політичні, суспільні, педагогічні).

4. Надано характеристику педагогічним умовам формування правової культури студентів університету.

5. З метою визначення рівня сформованості правової культури студентів університету нами було проведено дослідження у якому брало участь 32 студенти.

Вхідний ступень сформованості правової культури у студентів університету було виявлено та оцінено в ході констатувального етапу педагогічного експерименту за допомогою анкетування в обох групах.

Подальше дослідження передбачало процедуру анкетування, аналогічну тій, яка проводилася в обох групах студентів на констатувальному етапі, зміст анкети при цьому не змінювався . В результаті анкетування, яке проводилося у травні-листопаді 2023 року, було отримано дані про рівні сформованості правової культури студентів .

У результаті проведеної тренінгової роботи, у більшості учасників експериментальної групи значно підвищився рівень правової культури, підвищився рівень самопрезентації та професійної самосвідомості, це свідчить про результативність впливу на експериментальну групу.

Таким чином у сфері правового виховання основними завданнями сьогодні й на перспективу повинні бути: популяризація правових знань, пробудження інтересу в населення до правових знань і підвищення їхньої доступності, застосування методів реклами, розвиток сімейного правового виховання. Для піднесення рівня правової культури громадян України до належного рівня потрібно, насамперед, виробити чітку державну політику у сфері правового виховання, системний, науковий підхід до проведення відповідних заходів, скоординувати всі зусилля державних органів у цьому процесі.

Основна задача правового виховання полягає у ліквідації юридичної неграмотності насамперед у студентів університету насамперед:

- засвоєння кожним студентом основних принципів і норм права на рівні, необхідному для виконання своїх обов'язків у майбутній професійній діяльності;

- формування соціально-правової активності, направлений на творчий розвиток особистісного потенціалу в правовому аспекті;

- формування глибокої поваги до правових цінностей, особистого переконання, звички дотримуватись діючих законів і нести відповідальність за виконання своїх обов'язків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексюк А. М. Педагогіка вищої освіти України : Історія. Теорія : підручник. Київ. Либідь, 1998. 560 с.
2. Антонович М. Правова культура українського народу в сфері прав людини: історичний розвиток та сучасний стан. *Право України*. 2003. № 12. С. 75.
3. Бех І. Д. Виховання особистості : навч.-метод. посіб. : у 2 кн. Київ : Либідь, 2003. Кн. 1 : Особистісно орієнтований підхід. 280 с.
4. Волинка К. Г. Теорія держави та права : навч. посіб. Київ : МАУП, 2003. URL: <http://textbooks.net.ua/content/view/2406/31/>.
5. Галатюк М. Ю. Діяльнісний аспект розвитку правової компетентності. *Нова педагогічна думка*. 2011. № 4 (68). С. 64-68.
6. Галатюк М. Ю. Проблема пріоритетності методів навчання в контексті розвитку правової компетентності з предметів. *Вісник Черкаського національного університету імені Б. Хмельницького. Педагогічні науки*. 2012. № 13 (226). С. 20-25.
7. Головченко В. Особливості формування правової культури молоді. *Право України*. 2004. № 10. С. 120.
8. Голосніченко І. Правосвідомість і правова культура у розбудові Української держави. *Право України*. 2005. № 4. С. 24-26.
9. Горбунова Л. Роль правової освіти в утвердженні верховенства права. *Право України*. 2006. № 4. С. 154-159.
10. Гринюк Г. Ф. Правова культура і її роль у становленні та розвитку правової держави. *Держава і право*. 2003. Вип. 20. С.31-38.
11. Гура О. І. Педагогіка вищої школи : Вступ до спеціальності : навч. посіб. для вузів. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 224 с.
12. Державний лад України: теоретико-правова модель : монографія / уклад. Л. Р. Наливайко. Харків : Право, 2009. 598 с.

13. Докучаєва В. В., Савченко С. В. Інноваційні освітні технології в збагаченому соціальному середовищі. *Вісник Луганського державного педагогічного університету імені Тараса Шевченка*. 1999. № 4. С. 71-75.

14. Дьоміна О. С. Формування правової культури студентської молоді в умовах сучасного українського суспільства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ. 2007. 32 с.

15. Загальна теорія держави і права : підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / М. В. Цвік та ін. Харків : Право, 2011. 584 с.

16. Зайчук О. В., Оніщенко Н. М. Теорія держави і права. Академічний курс. Київ : Юрінком Інтер, 2006. URL: http://www.ebk.net.ua/Book/law/zauchuk_tdp/part3/2604.htm.

17. Зимогляд В. Я. Політична і правова культура: проблема взаємозв'язку в процесах модернізації. *Вісник Національної юридичної академії ім. Ярослава Мудрого*. 2011. № 8. С. 247-249.

18. Іванець Н. О. Формування правової культури серед учнівської молоді. *Позакласний час*. 2006. № 5-6. С. 73-74.

19. Іванчук В. Формування громадянської культури учнівської та студентської молоді в процесі навчання. *Шлях освіти*. 2000. № 2. С. 28-31.

20. Кельман М. С., Мурашин О. Г. Загальна теорія держави та права : підручник. Київ : Кондор, 2005. 173 с.

21. Кириченко В. М., Куракін О. М. Теорія держави і права : модульний курс : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 264 с.

22. Клімова Г. П. Структура та функції правової культури. *Вісник Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого*. 2011. № 11. С. 292-298.

23. Коваленко І. П. Правова соціалізація особистості як процес формування правової культури. Київ : Академія, 2012. URL: <http://www.ic.ac.kharkov.ua/RIO/kultura32/14.pdf>.

24. Коваленко І. П. Правова культура як об'єкт міждисциплінарних досліджень. Київ : Наукова думка, 2010. URL: <http://www.ic.ac.kharkov.ua/RIO/>

v33/v33-2-21.pdf.

25. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

26. Костенко О. М. Правова культура і економічна поведінка. *Правова культура і підприємництво*. Донецьк, 1999. С. 35-39.

27. Котюк В. О. Основи держави і права : навч. посіб. Київ : Атіка, 2001. 432 с.

28. Кравчук М. В. Теорія держави і права. Проблема теорії держави і права : навч. посіб. Тернопіль : Картш-бланш, 2002. 274 с.

29. Крутенко О. В. Виховання правової культури – шлях до побудови правової держави. *Позакласний час*. 2006. № 5-6. С. 81.

30. Кучеренко Т. А. Система правової освіти та виховання. *Виховна робота в школі*. 2005. № 11. С. 8-11.

31. Менюк О. Правова культура в умовах розбудови незалежної України : поняття, структура. *Право України*. 2001. № 4. С.21-24.

32. Осика І. Правовий нігілізм та правова культура. *Право України*. 2001. № 7. С. 98-101.

33. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права і держави : навч. посіб. Київ : [б.в.], 1995. 172 с.

34. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. / за ред. З.Н. Курлянд. Київ : Знання, 2005. 399 с.

35. Правова культура : поняття, структура, види. *StudAll*. URL: <http://studall.org/all-82666.html>.

36. Правова культура в умовах становлення громадянського суспільства : монографія / за ред. проф. Ю. П. Битяка. Харків : Право, 2007. 246 с.

37. Правосвідомість і правова культура як базові чинники державотворчого процесу в Україні : монографія / Л. Герасіна та ін. Харків : Право, 2009. 352 с.

38. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консул, 2001. 656 с.

39. Скакун О. Ф. Теорія держави та права. Правова свідомість. Харків : Консул, 2004. 384 с.
40. Соціологія : підручник / Н.П. Осипова та ін. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 336 с.
41. Скуратівський А. Взаємозв'язок правової культури і соціального буття в процесі суспільної трансформації. *Право України*. 2004. № 1. С. 118.
42. Теорія держави та права : Конспект лекцій / за ред. Л. М. Давиденко. Суми : Ініціатива, 2002. 96 с.
43. Теорія держави і права : Курс лекцій/ під ред. Н. І. Матузова, А. В. Малько. Київ : Юрист, 2006. 768 с.
44. Теоретичні аспекти формування правової культури студентів. *StudAll*. URL: <http://tme.uio.edu.ua/docs/almanax/69.pdf>.
45. Третяк С. Правове забезпечення правової культури населення як умова створення основ громадянського суспільства. *Право України*. 2005. № 4. С. 26.
46. Фролова Ю. В. Проблеми формування правової свідомості та правової культури українських студентів. URL: http://www.rusnauka.com/36_NIO_2008/Pravo/39274.doc.htm.
47. Фурдуй С. Б. Компетентнісний підхід у вищій школі в Україні : розробка та впровадження ідей при підготовці фахівців соціономічної сфери. *Молодий вчений*. 2017. № 3. С. 485-489.
48. Швачка В. Ю. Правовий нігілізм у контексті правової соціалізації особистості. *Актуальні проблеми держави і права*. 2005. Вип. 24. С.374-382.
49. Щербань М.П. Формування правової культури студентів вищих аграрних закладів I-II рівнів акредитації : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2005. 20 с.
50. Юридична енциклопедія / редкол. С.Шемшученко та ін. Київ : Українська енциклопедія, 1998. URL: http://leksika.com.ua/13170612/legal/pravova_kultura.

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета «Твої права та обов'язки»

- 1) Назвіть основний закон держави?
- 2) Назвіть документи в яких зафіксовано права дітей?
- 3) Назвіть права дітей?
- 4) На вашу думку, які права дітей найчастіше порушуються в сім'ї?
- 5) На вашу думку, які права дітей найчастіше порушуються в школі?
- 6) Які права дітей ви б додатково внесли до законодавства України (відповідь обґрунтуйте)?
- 7) Назвіть права і свободи якими володіє людина?
- 8) Назвіть документи, законодавчі акти в яких зафіксовано права людини і громадянина?
- 9) Людина від природи повинна бути вільною, чи згідний (на) з тим, що людину непотрібно ні чим обмежувати?
- 10) Є міжнародні і українські закони про права людини і дитини. Які із них найважливіші, пріоритетні?
- 11) Чи порушуються ваші права в університеті? Якщо так, які саме?
- 12) Чи необхідно знати про свої права та обов'язки?
- 13) Як, на вашу думку, діти можуть захистити себе від жорстокості дорослих?
- 14) Куди б ви звернулися, щоб захистити свої права?
- 15) Чи зазнаєте ви свої обов'язки? Якщо так, то перерахуйте їх?
- 16) Чи були у вашому житті випадки, коли ваші права притіснялися?
- 17) Чи вважаєте ви, що достатньо інформовані щодо своїх прав та обов'язків?

Додаток Б

Анкета «Виявлення рівня сформованості правової культури»

- 1) Після завершення навчання чи хотів би ти залишитися працювати в Україні, чи маєш бажання працювати за кордоном?
- 2) Чи добре ти володієш знаннями з історії та культури України?
- 3) Чи відносишся ти з повагою до законів та символів України?
- 4) Чи маєш ти бажання виховувати в своїх одногрупників та членів родини любов до України?
- 5) Чи маєш ти готовність боротися за дотримання прав і свобод громадянина?
- 6) Чи можеш ти публічно захистити репутацію своєї країни перед представниками інших країн?
- 7) Чи дотримуєшся ти українських народних традицій та правових норм у повсякденному житті?
- 8) Чи прагнеш ти до рівності усіх національностей?
- 9) Чи використовуєш в побуті, у громадських і державних установах української мови?
- 10) Враховуючи складну ситуацію в країні на сьогодні чи готовий ти навіть ціною свого життя захищати територіальну цілісність України?

**Декларація академічної доброчесності здобувача
ступеня вищої освіти ЗНУ**

Я _____, студент (ка) _____
курсу, форми навчання _____, факультету _____,
спеціальність _____, адреса електронної пошти _____,
- підтверджую, що написана мною кваліфікаційна робота на тему
« _____
_____»

відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, що визначені у ст. 42 Закону України «Про освіту», зі змістом яких ознайомлений/ознайомлена;

- заявляю, що надана мною для перевірки електронна версія роботи є ідентичною її друкованій версії;

- згоден/згодна на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної доброчесності у будь-який спосіб, у тому числі за допомогою інтернет-системи, а також на архівування моєї роботи в базі даних цієї системи.

Дата _____ Підпис _____ ПІБ (студент) _____

Дата _____ Підпис _____ ПІБ (науковий керівник) _____